ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మధ్య యుగము

మొదటి ప్రకరణము.

పంద్రెండవ శతాబ్ద స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర కర్ణాట ద్రావిడాంధ్ర కాళింగులు సుస్థిరమైనయేక సామ్రాజ్యమును నెలకొలుప వలయు నన్న సంకల్పముతోఁ దమతమ యావచ్ఛక్తులను వినియోగించి దక్షిణాపథము నంతయు భయంకరమైనయుద్ధరంగముగఁ జేసికొని వీరాధివీరులై పోరాడుచున్న రాజకీయవాతావరణమును; రాజ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహారాజులు సామాన్యముగ శైవమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలిక రాజులు సేనాధిపతులు మొదలగు నున్నతరాజకీయోద్యోగీయు లనేకులు జైనమతావలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకులై నందున జైనమతము జనసామాన్యమతమై విజృంభించుచుండుటయు, జైనమతావలంబకు లయిన మాండలిక రాజులు సేనాధపతులు సామ్రాజ్యాధిపత్యము నాక్రమించుటకై ప్రయత్నించుచుండుటయుఁ, జూచి సహింపఁజాలక శైవ వైష్ణవ బ్రాహ్మణమతాచార్యు లనేకులు దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమతమ మతసామ్రాజ్యములను స్థాపించుటకై అభినివేశముతో మతబోధనలు గావించుసమయమున జైన బౌద్ధ మత ప్రళయకారకులో యన సంస్కర్త లనేకులు బయలువెడలి మత సాంఘిక వాతావరణమును; అల్లకల్లోలము గావించినకాల మగుటం జేసి పంద్రెండవశతాబ్దస్థితి అతిభయంకరముగ నుండెను. పంద్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునఁ గర్ణాట మహారాష్ట్ర దేశములు పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యమునకును,

లించిన చోడులను గూర్చి మఱియొక తావునఁ దెలిపెదను. ఈపొత్తపి శబ్దము పెక్కండ్రు చోడరాజులయొక్క బిరుదనామములతోఁ బొందుపఱుపఁబడి యున్నది. ఒకానొకప్పు డీరాజులకు పాకనాటిలోని కందుకూరు రాజధానిగ నుండుచు వచ్చె నని పెద్దచెఱుకూరు శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికిఁ బూర్వము స్కందపుర మని పేరుగలదు. ఈరాజులయొక్క ప్రాచీనచరిత్రము తెలియరాదు. ఈపొత్తపినాటిని బరిపాలించిన దాసవర్మ సంతతివారు కమ్మనాటిని జయించి కొట్యదోనను రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసిరి. ఈ కొట్యదోన పట్టణము ఇపుడు గుంటూరుమండలములోని నరసారావుపేటకు సామీప్యమున కొణిదెన యనుపేరితోఁ బరఁగుచున్నది. ఈ చారిత్రము కొణిదెన శాసనములం బట్టి తెలియుచున్నది గాని, పొత్తపినాటిలోని వారు కమ్మనాటిలోని కెట్లు వచ్చిరో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము లేదు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యగు మొదటి కులోత్తుంగుని పాలనావసానకాలమున నిదివఱ కెన్నఁడును దెలుపంబడని కొంత కల్లోలము వేఁగిదేశమున సంభవించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. కులోత్తుంగుని పరిపాలనకాలమున వేఁగిదేశమును బాలించెడి రాజప్రతినిధులు వెంటవెంటనే మాఱుచుండుటయు, కులోత్తుంగుఁడు వెలనాటిచోడుని దత్తుకొనిఁగ స్వీకరించుటయు మొదలగువానియొక్క పూర్వోత్తర సందర్భములు విస్పష్టములు గాకయున్నవి. ఎనిమిదవ శతాబ్దములో రేనాటిని బాలించిన చోడులు మూఁడుశతాబ్దము లూరును బేరును లేకయుండి, వేఁగిదేశమునఁ గల్లోలము కలిగినప్పుడు సమయమును గనిపెట్టి కమ్మనాటిలో రాజ్యమును స్థాపించి యుండవచ్చును. ఈ తెలుఁగుచోడుల శాసనములు కమ్మనాటిలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

బల్లయచోడదేవ మహారాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లయచోడదేవ మహారాజుయొక్క క్రీ. శ. ౧౧౦౬-౭ వ సంవత్సరములోని శాసనము ప్రాచీన మైనదిగఁ గన్పట్టు

చున్నది. ఇతఁడు కమ్మనాటికి ముఖ్యపట్టణ మగు కొట్యదొన అను కొట్టిదొన (కొణిదెన) యందు బల్లేశ్వరాలయ మను పేరుతో నొకశివాలయమును గట్టించెను. దానిచిహ్నము లిప్పుడు గానరావు. ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మనియు, చేంకణాదిత్యుల మనియు, బిరుదనామములను వహించుట కొణిదెనచోడులకు నాచారమై యుండెను. ఒరయూరు కావేరీతీరమున నున్నది. ఇది పూర్వము ప్రాచీనచోళమండలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈచోడబల్లి కుమారసంభవ మనుమహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుని తండ్రియై నటులఁ గుమారసంభవములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది.

"చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగం డయి పాకనాటియం
దిరువదియొక్క వేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం
జిరతరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్."

ఆ కాలమునందు కమ్మనాడు పాకనాటిలోని యొకభాగముగా నుండెను. పాకనాడు జయంగొండచోళవలనాడులో నంతర్భాగమై యిరువదియొక్క వేలగ్రామములు గలిగి యుండెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుండైనబల్లయచోడమహారాజు కొట్యదొన రాజధానిగాఁ బైఁజెప్పిన యిరువదియొక్క వేలుగల పాకనాటిని బరిపాలించుచుండెను. బల్లయచోడునికొడుకు కామచోడుఁడని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత, నీచోడబల్లి నన్నెచోడదేవునితండ్రి కాఁడని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. అయినను నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లి కగ్రమహిషి యైనశ్రీసతికిఁ దనూజుఁడ నని పైపద్యములోఁ జెప్పుకొనియుండుటచేత చోడబల్లికిఁ బెక్కుండ్రుభార్యలు గలరనియు, నన్నెచోడుఁడు పెద్దభార్య కొడుకనియు, కామచోడుఁడు మఱియొకభార్య యొక్క తనయుఁడనియు, మన మూహింప వచ్చును. కమ్మనాటిలో నంతర్భాగమైయుండిన కర్మసీమలోని మన్నెపల్లిగ్రామములో చోడబల్లియొక్క రెండు శాసనములు గానిపించుచున్నవి.

"శ్లో. శ్రీమత్పొత్తపినన్నచోడతనయః శ్రీవేఙ్కభూపాలకః
తత్పుత్త్రోఽరిపదాచలాపహపవిః కామక్షితీనాయకః
సూనుఃసూర్యకులాన్వయామ్బుధిశశీ శ్రీబల్లిభూపాలకః
గౌరీనాథపదాబ్జవన్దితగుణః సౌజన్యరత్నాకరః."

అను శ్లోక మాశాసనముల మొదట వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనింబట్టి పొత్తపినన్నచోడునకు వెంకభూపాలుఁడును, వానికి కామక్షితినాయకుఁడును, వానికి బల్లిభూపాలకుఁడును జనించినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. ఇందొకటి శా. శ. ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1145-46 వ సంవత్సరమునను, మఱియొకటి శా. శ. ౧౦౮౮ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1166-67 వ సంవత్సరమునను, శ్రీమన్మహామండలేశ్వరబల్లిచోడమహారాజుచే వ్రాయింపఁబడినవి. ఈశాసనములలో నన్నచోడుఁడు చోడబల్లికిఁ బ్రపితామహుఁ డైయుండఁగా, కొణిదెనశాసనములలో నన్నచోడుఁడు చోడబల్లికి మునిమనుమఁ డైయున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. మన్నెపల్లిశాసనముల లోని చోడులును, కొణిదెనశాసనములలోని చోడులు నొకవంశములోనివారై యొక్కప్రదేశమునే పరిపాలించుచున్నవా రనుటకు ననేకనిదర్శనములు గానంబడుచున్నవి. కొణిదెనశాసనములలో మొదట గన్పట్టెడి "స్వస్తిచరణసరోరుహవిహితవిలోచనప్రముఖాఖిలపృథివీశ్వరకారిత కావేరీతీరకరికాలకులరత్నప్రదీపాహితకుమారాంకుశ" యనెడి సంస్కృతవాక్యము, మన్నెపల్లి శాసనములందును గానంబడుచున్నది. మన్నెపల్లిశాసనములలోని వంశమును చోడబల్లికిఁ బూర్వమందును, కొణిదెనశాసనములలోని వంశమును బరమందును బెట్టి వంశమును సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించుట కైన నాశాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరములు బాధించుచున్నవి. ఆసంవత్సరములు సరియైనవి కావని సహేతుకముగ ఋజువుచేసినఁగాని సమన్వయము సాధ్యము గాదు. 1

---

1. Nellore Incriptions D. Nos. 48.49

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

ఇతఁడు కుమారసంభవ మను ప్రౌఢకావ్యమును రచించిన కవిరాజశిఖామణి. ఇతఁడు తనకుమారసంభవములోఁ దనతల్లిదండ్రులనుగూర్చి చెప్పిన పద్యమును మీఁద నుదాహరించి యున్నాఁడను. మఱియు నితఁడు సగర సుతులను, భగీరథుని, రాఘవుని, కరికాలచోడుని సూర్యవంశాధిపతులనుగాఁ జేర్కొని వారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘుధనుఁడ నని యీక్రింది సీసపద్యములోఁ జెప్పికొని యున్నాఁడు.

" సీ. కుతలంబునడుకొనఁ గొలఁగొండఁగా నిల్పి
శరనిధిఁ గ్రొచ్చిరి సగరసుతులు,
మిన్నులపైఁ బాఱుచున్న యేఱిలఁ దెచ్చి
వారాశినించె భగీరథుండు,
గోత్రాచలము లెత్తికొనివచ్చి కడచన్న
రత్నాకరముఁగట్టె రాఘవుండు,
జలధిమహీసతి మొలనూలుగా జుట్టి
పాలించెఁ గరి గరికాలచోడు,
వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధియ మేరగాఁగ నిఖిలజగము
నేలిచనినవారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ
ధనుఁడ నన్నెచోడజనవిభుండ."

ఈ నన్నెచోడునిగూర్చి కుమారసంభవములోని పీఠికయం దిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. 1

---

1. ఈగ్రంథమును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణయ్యపంతులు ఎమ్. ఏ. గారు నూతనముగాఁ బ్రకటించి యొకపీఠికను వ్రాసియున్నారు.

"ఇతఁడు కావేరీతీరమున నొరయూరనుపురము రాజధానిగాఁ జోళమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమునుబట్టి పెంకణాదిత్యుఁ డనియుఁ, గవిత్వకౌశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు, బిరుదములు గలిగెను. [1]ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౪౦ వ సంవత్సరమునఁ బాశ్చాత్యచాళుక్యులతో నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యెను."

ఈ పైనిజెప్పఁబడిన నన్నెచోడునికాలమును స్థలమును సరియైనవి కావని చరిత్రపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున నొరయూరు, రాజధానిగఁ జోళమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు మొదటిపరాంతకునికుమారుఁ డగు రాజాదిత్యుఁడేగాని నన్నెచోడుఁడు గాఁడు. 1

ఈరాజాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరా జయిన మూఁడవకృష్ణరాజుతో తక్కోలమనుప్రదేశమున యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యెను. కాఁబట్టి నన్నెచోడుఁ డాకాలమున నొరయూరును బరిపాలించుచున్న వాఁ డనుమాట నిరాధారమైనది. నన్నెచోడనామము గలవారు పెక్కండ్రు పాకనాటి కమ్మనాటి తెలుఁగుచోడులలోఁ గాన్పించుచుండుటచేతను, తనగ్రంథమునందు నన్నెచోడుఁడు పాకనాటిపేరు నుదాహరించి యుండుటచేతను, శ్రీశైలమునం దుండెడు తన గురు వయిన మల్లికార్జునయోగి నభివర్ణించి తన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేతను, తప్పక నన్నెచోడుఁడు తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగాని యన్యుఁడు గాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంతియగాక, పాకనాటి కధీశుఁ డైనచోడబల్లియొక్కయు, శ్రీసతియొక్కయుఁ దనూజుఁడ నని చెప్పికొనియుండుటచేత నితఁడు తప్పక కొణిదెనచోడవంశములోనివాఁ డని చెప్పవలయును. పొత్తపినాటిని, పాకనాటిని, కమ్మనాటిని, బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడు లెల్లరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మని తమశాసనములందుఁ జేర్కొనియున్నారు. "అవశ్యం పితు రాచార" మ్మనునటులఁ బెద్దల యాచారము నవలంబించి ఘనతకొఱకు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మను

1. The Early History of India by V. A. Smith. p.419.

బిరుదమును వాడుకొనుచుండిరే కాని వా రెన్నఁడు నొరయూరును బాలించినవారు కాకపోవుటమాత్రమే గాక, కన్నులతోఁ జూచినవారు గాఁగూడ నుండరు. కావున నన్నెచోడుఁడు తనకుమారసంభవములో,—

"క. కలుపొన్న విరులఁ బెరుగం
గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
బొలుచు నొరయూరికధిపతి
నలఘుపరాక్రముఁడఁ జెంకణాదిత్యుండన్."

అని చెప్పికొన్నది పితరులయాచారమునుబట్టిగాని నిజముగ నొరయూరును బరిపాలించుచున్న హేతువుచేత నని యెంతమాత్రమును దలఁపరాదు. ఇంక నాకాలమున నీతఁడు పాకనాటినిగాని, కమ్మనాటినిగాని, బరిపాలించుచున్న వాఁ డేమో కొంచెము విచారించి చూతము. ఆకాలమున రెండవచాళుక్య భీమవిష్ణువర్ధనమహారాజు వేంగీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౩౪ మొదలు ౯౪౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికొడుకు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౯౪౫ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౫ వ తేదికి సరియైనశాలివాహనశకము ౮౬౭ వ సంవత్సరము మార్గశీర్ష బహుళ త్రయోదశీ శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు తన సైన్యాధ్యక్షుఁ డైనదుర్గరాజుచేత కమ్మనాటిలో ధర్మపురికి సామీప్యమున నిర్మింపఁబడిన కటకాభరణ మనియెడి జినాలయమునకు క్రీ. శ. ౯౪౫ దవ సంవత్సరమున మల్లిపూడి యనుగ్రామమును దానముచేసి యుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు పేరుమాసియున్నను, శాసనములోనుండు పొలిమేర గ్రామములు వంగవోలుతాలూకాలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇంతియగాక, గుంటూరుమండలములోని కారెంచేడుగ్రామవాసి యగు మాసన్న యనుబ్రాహ్మణునకు సైన్యాధ్యక్షుఁ డైన దుర్గరాజుయొక్క ప్రేరణచేత అన్నసంగనూరు, అందెకి గ్రామములలో భూదానములను జేసియుండెను. కాబట్టి యాకాలమునవాదేశమును బరిపాలించుచుండినవారు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడును, అతని

చిన్నకొడు కగుఅమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడును, అగు పూర్వచాళుక్యు లని పై శాసనములను బట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. 1

మఱియు నాశాసనములలో అమ్మరాజవిజయాదిత్యునితండ్రి యగు కొండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు తన దాయాదు లయిన యుద్ధమల్లుఁడు, రాజమార్తాండుఁడు, కంఠికవిజయాదిత్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధముచేసి రాజమార్తాండుని సంహరించి తక్కినవారిని దేశమునుండి తఱుమఁగొట్టె నని చెప్పఁబడినది. పై నుదాహరింపఁబడినవారిలో కంఠికవిజయాదిత్యుఁడే బేట విజయాదిత్యుఁ డనువాఁడు. ఈ బేటవిజయాదిత్యుఁడు తన తండ్రి యైనఅమ్మరాజవిష్ణువర్ధనునకు వెనుక క్రీ. శ. ౯౪౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించియు, యుద్ధమల్లునికొడు కయిన తాళరాజుచేఁ బదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. ఇతనికొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు. ఇతఁడు చక్రవర్తిపదముఁ బడయకపోయినను, మహామండలేశ్వరుఁడుగ నుండి వేంగిదేశములోఁ గొంతభాగమును బరిపాలించుచుండెను. ౯౪౫-౭౦ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్న యీసత్యాశ్రయుని నన్నెచోడమహాకవి తన కుమారసంభవకావ్యమున నీక్రిందిపద్యములోఁ బేర్కొనియున్నాఁడు.

"క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ
జన సత్యాశ్రయునిఁ దొట్టిచాళుక్యనృపుల్."

దీనింబట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూఱేండ్లకుఁబూర్వమే యాంధ్రకవితాసతి వర్ధిల్లుచున్న దని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ పైపద్యమునందుఁ జెప్పఁ

1. Ep. Ind. Vol ix., pp. 47 to 56; Copper-Plate No-19, Nellore. Inscriptions Part I. p. 164; Annual Report on Epigraply No. 655, Public, 28th July 1910, para 10.

బడిన పశ్చాత్క్రియునకుఁ దరువాతనే నన్నచోడుఁ డున్నవాఁ డని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౯౨౦ వఱకుసంవత్సరములవఱకుఁ బరిపాలించిన తరువాత నతని సవతియన్నయగు రెండవచాళుక్యభీముని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు నగు దానార్ణవుఁడు ౯౨౦ వద సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౯౨౩ వఱకు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. తరువాత వేంగీదేశ మరాజకమైనట్టు అనేకశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికి పూర్వచాళుక్యరాజకుటుంబములో సంభవించిన పరస్పరకలహములు గొంతవఱకుఁ గారణములుగా నున్నను, వేఱొక గొప్ప కారణముగూడ గానంబడుచున్నది. దక్షిణహిందూస్థానమునందు వేఁగి రాజ్యమునకుఁ బడమర రెండుశతాబ్దములనుండి వర్ధిలుచుండిన రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము నిర్మూలము గావింపఁబడి మఱలఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నెలకొల్పఁబడియెను. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియైనరెండవకర్కులుని జయించి, పశ్చిమచాళుక్యవంశమున జనించిన రెుకానొకవిక్రమాదిత్యునికొడు కగు తైలపదేవుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౩ వసంవత్సరమున సింహాసనమెక్కి, అదివఱకు రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులకు లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరు లయిన రాజులను వశపఱుచుకొనుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆకాలమునందు రాష్ట్రకూటులకు సామంతులుగ నుండిన వైదుంబులు, బాణులు, నలంబులు, చోడులు మొదలగువా రాధిపత్యములకై తమలోఁ దాము పోరాడుచుఁ, గొందఱు స్వదేశములను విడిచి వేంగీదేశములోని దక్షిణభూము లాక్రమించుకొనసాగిరి. మహాబలివంశమునందు జనించిన అగ్గపరాజను బాణుఁడు అన్నగూరి అగస్త్యేశ్వరభట్టారకునకు పదియవశతాబ్దమధ్యమున భూదానము చేసినటులఁ దెలిపెడి శాసన మొకటి కమ్మనాటిలోని పాదిలిసీమలోఁ జేరిన పన్నమూరుగ్రామమునఁ గన్పట్టుటచేత నాప్రాంతము బాణులస్వాధీన మాయె నని యూహింపవచ్చును. ఆశాసనమునం దాతఁడు పరివీపురాధిపతి యని చెప్పఁబడినది. రాయవేలూరునకు దక్షిణభాగమునం దుండు 'పరైదీడు' అనునదే పరివీపుర మని కొందఱిచే నిర్ధారింపఁబడినది. ఈబాణరాజులు మొదట గాంగపల్లవులకును;

పిమ్మట ద్రావిడచోడులకును, అటుపిమ్మట రాష్ట్రకూటులకును సామంతులుగ నుండినటులఁ దోఁచుచున్నది. ఏది యెటులున్నను బాణులు, వైదుంబులు, రాష్ట్రకూటులు, పశ్చిమచాళుక్యులు, పల్లవులు, తెలుఁగుచోడులు, మొదలగువారు వేంగిదేశముయొక్క దక్షిణభాగమును, పూర్వచాళుక్యరాజకుమారులు వేంగిదేశముయొక్క యుత్తరభాగమును కల్లోలపెట్టుచుండుటచేత దానార్ణవుని కాలమున వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండె ననుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు.

క్రీ. శ. ౯౮౫ దవ సంవత్సరమున రాజరాజకేసరివర్మ చోడసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడై, వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండుటయు తత్కారణమునఁ దనరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగమున నల్లరులు రేఁగుటయుఁ గాంచి, యుపేక్షించినచోఁ దనసామ్రాజ్యమునకును భంగము సంభవించు నని యూహించి క్రీ. శ. ౯౯౯ దవ సంవత్సరమున బహుసైన్యములం గూర్చుకొని వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి కలహకారుల నెల్ల నడంచి దానార్ణవుని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు శక్తివర్మను వేంగిరాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించి, పిమ్మట స్వదేశమునకు వెడలిపోయెను. నాటనుండియుఁ జోడులకును బూర్వచాళుక్యులకును మైత్త్రి యొప్పుచుండెను. శక్తివర్మకు తరువాత వేంగిదేశమును బరిపాలించిన విమలాదిత్యుఁడును, రాజరాజనరేంద్రుఁడును, చోడచక్రవర్తులపుత్త్రికలనే వివాహమాడినవా రగుటచేత రాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁ డగు మొదటి కులోత్తుంగుని కాలమున రెండురాజ్యము లైక్యమగుట సంభవించెను. రాజనరేంద్రుని మరణానంతరమున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి వేంగి కళింగదేశములపై దండెత్తివచ్చి చాళుక్యసైన్యాధిపతు లగు జననాథుని, రాజమయ్యను, ముప్పరాజును, విజయవాటిక (బెజవాడ) యొద్ద నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి జయించి రాజనరేంద్రుని తమ్ముఁడగు విజయాదిత్యుని వేంగిరాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించెను. కాని క్రీ. శ. ౧౦౭౦ దవ సంవత్సరమున కులోత్తుంగచోడుఁడు చోడసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడై పినతండ్రి యగు విజయాదిత్యుని క్షమించి యాతని వేంగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. ఆకాలముననే కాఁబోలుఁ

గరికాలచోడవంశజాఁడును, తెలుఁగుచోడుఁడు నైన దాసవర్మ పాకనాటిని జయించి పొత్తపిరాజధానిఁ బాకనాటిని బాలించుచుండెను. ఈదాసవర్మ సంతతివారే తరువాత కమ్మనాటిలోని కొట్యదొనను (కొణిదెన) రాజధానిఁ జేసికొనిరి. మొదటివారు స్వతంత్రులుగ నున్నను, తరువాతివారు కులోత్తుంగచోడునికి సామంతులుగ నుండిరి. ఈవంశములోనివాఁడే యగు చోడబల్లి క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నట్లు దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి మన కుమారసంభవకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడకవి యితని కుమారుఁడే యైనయెడలఁ బంద్రెండవశతాబ్దారంభమునం దనఁగా నన్నయభట్టారకునకు నలువదిడెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాతివాఁడుగా నుండవలయును. ఇది వాస్తవముగాక యితఁడు పైని నేనుదాహరించిన చోడబల్లయమహారాజునకు ముత్తాత యగుపొత్తపినన్నెచోడుఁడే యైనపక్షమున నన్నయభట్టారకునితో సమకాలికుఁ డైయుండవలయును.

మల్లికార్జున యోగి.

నన్నెచోడకవి తనకుమారసంభవమును మల్లికార్జునయోగి కంకితము చేయుచున్నాఁడ నని యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"ఉ. పూనిమహాగ్రహారపుర పుత్త్రిసమున్నతి దేవతాలయో
ద్యానతటాకసత్కృతినిధానములాశశి తారకంబు సు
స్థానములై మహింబరఁగు జంగమ మల్లయపేర సప్తసం
తానములొప్పసల్పుదుముదంబునఁదత్ప్రభునాజ్ఞ పెంపునన్."

మల్లికార్జునయోగియే తనకుఁ గవిత్వమును బ్రసాదించినవాఁ డని యీక్రిందిపద్యములో మనోహరముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

" సీ. శరధినీరులు పయోధరములు కొనివచ్చి
కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చునట్లు,

చేనఁబండినవిత్తు చేనికిఫలకాంతుఁ
బేర్మి గ్రమ్మఱఁ వెదవెట్టునట్లు,
రోహణాచలపతి కూహించివరరత్న
సంచయంబున విభూషించునట్లు,
తీర్థాళి కర్థిఁ దత్తీర్థోదకంబుల
నెసకంబుగా నర్ఘ్యమిచ్చినట్లు,
నింగిముట్టియున్న జంగమమల్లయ
వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవిత
దగిలి వారియంద నెగడింతు రవికి దీ
పమున నర్చ లిచ్చువెగిది వోలె."

ఈమహాకవి యాశ్వాసాద్యంతపద్యములలోఁ గృతిపతి యగుమల్లికార్జునయోగికిని శివునకు నభేదమును గల్పించి యభివర్ణించి యపూర్వంబైన గురుభక్తిని వెల్లడించి యున్నాఁడు.

శివయోగి యైన యీమల్లికార్జునదేవుఁడు బసవేశ్వరుని తండ్రియని చెప్పఁబడిన మండెంగిమాదిరాజు కాలమున శ్రీశైలమున నివసించి యుండెననిబసవపురాణాదులవలనం దెలియుచున్నది. ఇతనింగూర్చి బసవపురాణము ౧౯, ౨౦ అధ్యాయములలో వ్రాయఁబడి యున్నది. వీరశైవమతోద్ధారకుఁడయిన బసవేశ్వరుని తండ్రి యగు మండెంగిమాదిరాజు ఇతనితోఁ బ్రసంగించినటుల బసవపురాణమునం జెప్పఁబడినది. అందితఁడు యోగియగుటకుఁ బూర్వము మల్లరాజ ధరణీవల్లభుఁడుగ నున్నటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈ జంగమ మల్లికార్జునదేవుని బ్రహ్మర్షి యనియు, భూసురకులతిలకుఁడనియు, నన్నెచోడుఁడభివందించియుండుటచేత నితఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. బసవపురాణమునందుఁ జెప్పినది వాస్తవ మగునేని యితఁడు మొదట సైన్యాధిపతిగనో మంత్రిగనో యుండి తరువాత సన్న్యసించియుండిన శైవయోగికారాధ్య

బ్రాహ్మణుఁడై యుండవలయును. ఇతరాధారము లేమియును లేక కేవలము బసవపురాణములోని వాక్యముల నమ్ముటకు సాధ్యము కాదు. ఏలయనఁ, బండ్రెండవ శతాబ్దమధ్యమునందు జరిగినవృత్తాంతము పదునాల్గవశతాబ్దప్రారంభమున రచింపఁబడియుండుటచే నిందలి విషయము లనేకములు సత్యములయిన చరిత్రాంశములుగ నుండఁజాలవు. కుమారసంభవ పీఠికయందు "ఇతని గురువును కృతికర్తయు నగు మల్లికార్జునఋషి ద్రవిడమండలమున శైవసమయాచార్యత్రయములో మేలిమిగన్న మాణిక్యవాచకునితో వాదించినట్లు తెలియుచున్న" దని వ్రాయఁబడి యున్నవిషయము సత్య మగునేని మాణిక్యవాచకుఁడు వరగుణపాండ్యభూమండలాధిపతితో సమకాలికుఁడు గావున, మన నన్నెచోడుఁడును మల్లికార్జునయోగియు తొమ్మిదవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవా రని యూహింపవలసివచ్చును. ఇది విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గన్పట్టదు. అయిన ననేకహేతువులచేత నితఁడు క్రీ-శ, ౧౧౨౦-౮౦ సంవత్సరముల మధ్యనున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ఈకుమారసంభవకావ్యమును బఠించితిమేని తప్పక యిది నన్నయభట్టారకునికిఁ బూర్వమున రచింపఁబడినకావ్య మని బోధపడఁగలదు. ఇతరములయినప్రమాణములు గాన్పించువఱకు నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టునకు నఱువదిరెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాత నున్నవాఁడనియే నిశ్చయింతము. నన్నెచోడుఁడు పాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యె నని పీఠికయందు వ్రాసినది నిక్కమగునేని నేను చెప్పినకాలము తప్పక సరిపోవును. ఆకాలమునందు కమ్మనాటికిఁ బైనున్న పల్నాడు మొదలగు వానిని పశ్చిమచాళుక్యులకుఁ గప్పముగట్టుచు సైన్యాధిపతులుగ నున్న హైహయవంశజాలు పరిపాలనము సేయుచుండిరి. వారలతోడ నైన యుద్ధమున నీతఁడు మరణము నొంది యుండవచ్చును. ఇతఁడు యుద్ధములోఁ జనిపోవుటకుఁ గారణము కృతిముఖంబున మగణము తరువాత రగణము నిలుపుటయే యని అథర్వణాచార్యుఁడు తనఛందస్సునం దీ క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపియున్నవాఁడు.

"క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము
నగవక కృతిమొదట నిలుపువానికి మరణం

బగు నిక్కమ్మండ్రు, మఱియుఁ డా
యగు నని యిడి తొల్లి టెంకణాదిత్యుఁ డనిన్."

ఇది కారణ మైనను గాకపోయినను ఇతఁడు యుద్ధములో మరణము గాంచె ననుమాట వాస్తవమనుటకు సందియములేదు. ఇతఁ డొకప్పుడు రాజ్యముచేసె నని చెప్పుదురు. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ దనకుమారసంభవమున నీకవి:—

"క. పురుషుఁడు పురుషున కని న
స్థిరజీవిత లోభయుతమతిని వినమితుఁడై,
స్మరకలహకుపితఁ బ్రాణే
శ్వరి నాయుధసమితిఁ దెలచువాఁడటు మీఁదన్."

"ఉ. మంచిగఁ బ్రీతిఁబాయక సమస్తజనంబులు దన్నుఁగొల్వఁ జీ
వించిన ధన్యుఁ డామహిమ వీడిన జీవము మేననిల్ప నా
సించి విభుండు దానొకట సేవకుఁడై మనుకంటె ముందఱా
ర్జించినకీర్తి నిల్వ గతిసేకుఱఁగా ననిచావు సేగియే."

అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు రచించిన కుమారసంభవము పదిరెం డాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇది కాళిదాసుకావ్యమునకుఁ దెలుగు గాదని చెప్పఁ బడినది. దీనిలో గణపతిజననము, సతీదహనము, మదనదహనము, పార్వతీ వివాహము, కుమారోదయము, తారకాసురయుద్ధము, తత్పరాజయమును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ కవిరాజశిఖామణి కావ్యములో వర్ణన లత్యద్భుతములై ఘాతనములై యున్నవనియు, ఏతత్కృతి చాలఁ బ్రాచీనమైనను సకలకావ్య లక్షణములకుఁ బుట్టినిల్లగుటచేత నప్పుడ మెఱుఁగిచ్చితీర్చిన చిత్రమువలె మనో రంజకముగా నున్నదనియు, రాజకవులలోను గవిరాజులలోను నిట్టివాఁడు లేఁ డనుట యంత యతిశయోక్తి గాదనియుఁ దద్గ్రంథమును సంపాదించి ప్రక

టించిన బ్రహ్మశ్రీ రామకృష్ణయ్య ఎం, ఏ గారి యభిమతోక్తు లొప్పిదము లను టకు సందియములేదు. 1

---

1. ఈ కవియొక్క శైలి తెలియుటకై కుమారసంభవము నుండి యీ క్రిందిపద్యము లుదాహరించుచున్నాఁడను. మదనదహన సమయమున:—

"క. కనికోపించెనొ, కానక
మునుగోపించెనొ మహోగ్రముగ నుగ్రుఁడు నూ
చినఁగాలెనొ చూడక యట
మునుగాలెనొ నాఁగ నిమిషమున నఱగాలెన్.

క. గిరిసుత పైఁ గామాగ్నియు
హరు పై రోషాగ్నియుం దదంగజు పై న
ధ్ధురకాలాగ్నియు రతి పై
యురుశోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట సెగసెన్"

రతి సహగమనోద్యుక్తయైచితిఁ జొరఁజనునప్పు డాకాశవాణి యాత్మహత్య వారించిన శోకాగ్నితప్త యగుచు:—

క. కరువునఁ బూరితపై లో
హరసములోఁ గాలునట్టు లంగజు శోకో
ధ్ధురశిఖి రతి తను విమ్మగ,
గరఁగియుఁ బొడవఱక లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమట సెడి యొండె నిలువదు చిత్తంబు
మూర్ఛిల్లి వెడఁ బాసి పోవ దొండె,
నూఱటు గాని యొండె నాఱదు శోకాగ్ని
వారిమాలగాని కాలిపోవదొండె,
ఘుర్ష్మాశ్రుజలము లొక్కటఁ గట్టుకొన వొండె
బొడ వంతయుఁ గరంగి పోవ దొండె,

కామచోడదేవమహారాజు.

ఇతని పేరిటనే కొట్యదొనయందు కామేశ్వరాలయము నిర్మింపఁబడి యదిగాని యదియు నిప్పుడు గానఁబడదు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౦౫౯ దవ సంవత్స రమునకు సరియైన క్రీ-శ. ౧౧౩౭ దవ సంవత్సరమున కొట్యదొనలోని బల్లేశ్వ రాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ నాపట్టణములోని శంకరస్వామి యా లయమండపముమీఁది యొక స్తంభముపై దానశాసనము గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౦౭౩-దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౫౧-వ సంవత్సర మున శ్రీయదేవి పైదేవాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగఁ గన్పట్టుచున్న శాసనములో శ్రీయదేవి కామచోడమహారాజుయొక్క పట్టమహిషి యని చెప్పఁబడి యున్నది. ఆసంవత్సరముననే చేయఁబడిన మఱియొక భూదానశాస నములో శ్రీయదేవి బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ గోడలని చెప్పఁబడి

బర్వనిట్టూర్పులు పట్టునఁ బడవాఁడె,
బొం దిమ్ముగాఁ బాసి పోవ డొండె,
నిట్టి కడలేని దుఃఖాబ్ధిఁ బెట్టి ముంపఁ
దలఁచిరో కాక పోనీక బలిమి నాదు
ప్రాణ మెడలిలో నాకాశవాణి దెచ్చిఁ
మగుడఁ జెఱఁ బెట్టె నని రతి మఱఁగుచుండె."

వీరపురుషులు యుద్ధమునకు వెలువడుచుండ నొక వీరపత్ని పచ్చక లువడుఁ, గంతమాల్యములును, వీరముద్రియలును ధరించి నిశ్చితహృదయుం డగుపతిం గనుంగొని చెప్పుచున్నది.

ఉ. ఓలము లేదు కూర్చు నని యోఱిడి యుండితిఁ గూర్మియెల్ల నేఁ
డాలము చేసి నన్ను బెడయాకులఁ బెట్టె మనఃప్రియుండు త
న్నాలములోనఁ బెట్టి దివిజాంగనలం గలయంగ నెత్తినే
నాలన కేల గాక చెలియా యని నెచ్చెలిమీఁద వ్రాలుచున్."

యున్నది. వీనింబట్టి యితఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ బుత్త్రుఁ డని స్పష్టపడుచున్నది. ఈ కామచోడదేవమహారాజునకు భీముఁడ ప్రెగ్గడగ నున్నట్లొకశిలాశాసనమువలనను, గుండయదండనాయకునిపుత్త్రుఁడు రామన్న దండనాయకుఁడు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నున్నట్లు మఱియొక శాసనమువలనను, శ్రీధరభట్టు పురోహితుఁడుగ నున్నట్లు వేఱొకశిలాశాసనమువలనను తెలియవచ్చుచున్నది. ఇతనికొడుకు త్రిభువనమల్ల దేవుఁడు.

త్రిభువనమల్ల దేవచోడమహారాజు.

ఈతఁడు శా.శ. ౧౦౨౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౧౦౮-వ సంవత్సరమునఁ దనతండ్రి పాత్తపికామచోడదేవమహారాజునకును, తల్లి శ్రీయదేవికిని, పుణ్యము కలుగుటకొఱకు కొట్యదొనలోని భీమేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసియుండెను. ఈ భీమేశ్వరాలయమును ఇతని సేవకులలో నొకరు గట్టించిరని మఱియొక శిలాశాసనమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది. శంకర మహాదేవాలయములోని మఱియొక శిలాశాసనమును బట్టి శ్రీయదేవి, పాత్తపికామచోడదేవుఁడు, నీతనికిఁ దల్లిదండ్రులని యుదాహరింపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి యీతఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకు మనుమఁ డగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు కొట్యదొనలోని కొండపై త్రిభువనమల్ల శ్రీకేశవదేవాలయమును నిర్మించెను. ఆదేవాలయములోని శాసనములలో నాకొండకు "అభినవరైవతకాద్రి" యను పేరు గలిగియున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది. కమ్మనాటిని బరిపాలించిన కొణిదెనచోడులలో నీత్రిభువనమల్లచోడదేవుఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతని పట్టమహిషి మాబలమహాదేవి. కేతనయను వాఁ డీతనికిఁ బ్రెగ్గడగ నుండె నని యొకశిలాశాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతనిశాసనములు కమ్మనాటిలోని వంగపోలుసీమలోను దర్శిసీమలోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇతని పరిపాలనము క్రీ.శ. ౧౧౫౮-౫౯ దవ సంవత్సరము వఱకు జరుగుచుండె నని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇత

వీరి నన్నిచోడుఁడు, కన్నరదేవచోడుఁడు, శ్రీచోడదేవుఁడు నను ముగ్గురి కొడుకులు గలరు.

నన్నిచోడ మహారాజు.

ఈ నన్నిచోడమహారాజు తనతండ్రి యైన త్రిభువనమల్లదేవచోడమహారాజునకును, తల్లి యైన మాబలమహాదేవికిని, పుణ్యముకలుగుటకొఱకు అభినవ శైవతకాద్రిపై నున్న కేశవస్వామి యాలయమునకు శా.శ. ౧౦౭౦ దవ సంవత్సరము, అనఁగా క్రీ.శ. ౧౧౪౮ దవ సంవత్సరమున భూదానము చేసెను. క్రీ.శ. ౧౧౫౧-వ సంవత్సరమున మఱల నాదేవునికే మఱియొకభూదానము చేసెను. బొప్పూడిగ్రామములోని శివాలయమునకు సమీపమున నున్న స్తంభముపై నన్నిచోడునియొక్కయు, నతని యిర్వురసోదరులయొక్కయు, నామములను దెలిపెడి శాసనము మఱియొకటి గలదు. ఈ శాసనము క్రీ.శ. ౧౧౫౭-వ సంవత్సరములోనిది. ఈ శాసనము శిథిల మయినదిగ నున్నది. ఈ నన్నిచోడునకు అన్నమంత్రి మహాప్రధానిగ నుండె నని యొకటిరెండుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి యీనన్నిచోడుఁడు క్రీ.శ, ౧౧౬౦-వ సంవత్సరకాలమున నున్నవాఁడని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.

సామంత మండలేశ్వరులు.

ఈ కోనిదెనచోడులలో ప్రాచీనులు చోడచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకు సామంతులుగనున్నను, జాలవఱకు స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరి గాని, తరువాతివారు రాను రాను స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయి చోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులుగా నున్న మహామండలేశ్వరు లయిన వెలనాటిచోడులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయవలసిన వారయిరి. కడపటివారు, కాకతీయచక్రవర్తుల యధికారము విజృంభించినతరువాత తిమకుంగల యల్పస్వాతంత్ర్యమునుగూడఁ గోల్పోయి కేవలము సేవకులై వారలను గొలువవలసిన వారలైరి. ఈ సామంతచోడులు శైవమతావలంబకులుగ నుండి రని తేటగ నొక్క-

చెప్ప నక్కఱలేదు. వీరు దేశాభిమానము, భాషాభిమానము, దేవతాభక్తి గల వారలు. కమ్మనాటిలోఁ బెక్కు శివాలయములను నిర్మించిరి. ఈ శివాలయములకుఁ బెక్కు భూదానములను గావించిరి. వీరు కీర్తినారాయణు లనియు, వెంకటాదికర్తలనియు, జగదొబ్బగండలనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరులనియు, బిరుదములను వహించుచు వచ్చిరి. ఈ కొట్టిదొనచోడులలోఁ గడపటివారి చరిత్రము కాకతీయులఁగూర్చిన ప్రకరణములో వివరింపఁబడును

నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులు.

కొంతకాలము చాళుక్య చోడచక్రవర్తులకును మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును లోఁబడి నెల్లూరు మొదలుకొని ద్రావిడదేశము నందలి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమును బరిపాలించి మండలేశ్వరు లని ప్రసిద్ధి గాంచిన విక్రమసింహపురి తెలుఁగుచోడులను గూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగా వివరింతును. ఇప్పటి నెల్లూరు, పూర్వ మీచోడుల పరిపాలన కాలమున విక్రమసింహపుర మని పేర్కొనఁబడుచుండెను. ఈ తెలుఁగుచోడులు తాము సూర్యవంశజు లనియు, కశ్యపగోత్రు లనియు, కరికాలాన్వయు లనియు, తమ శాసనములయందుఁ జెప్పుకొని యుండి రని యిదివఱకే చెప్పి యుంటిని. ఈచోడవంశము నభివర్ణించుచు తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ బైసంగతినే యీ క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపి యున్నాఁడు.

"ఉ. అంబుజనాభునాభి నుదయుం బయి వేధ మరీచిఁ గాంచె, లో
కంబుల కెల్లఁ బూజ్యుఁ డగుకశ్యపుఁ డాతనికిన్ జనించె, వి
శ్వంబు వెలుంగఁ జేయఁగ దివాకరుఁ డమ్మునికుద్భవించె, వా
నిం బొగడం జతుశ్శ్రుతులు నేరక యున్నవి నాకు శక్యమే."

ఇంతియకాక కరికాలుఁడు త్రిలోచనపల్లవుని జయించె ననియు

కావేరినది కానకట్ట కట్టించె ననియుఁ గూడ నీక్రింది పద్యములో సూచించియున్నాఁడు.

"శా. చేసేతం బృథివీశు లందుకొనఁ గాశీసింధుతోయంబులన్
జేసెన్ మజ్జన, మంగుటంబున హరించెం బల్లవోర్వీశు ను
ల్లాసంబొందఁగ, ఫాలలోచనము, లీలం గట్టెఁ గావేరి, హే
లాసాధ్యాఖిలదిఙ్ముఖుండు కలికాలత్రిణేత్రవిభుం డల్పుఁడే."

ఇతని వంశమునందు మధురాంతకపొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు జనించిరి. వీరిలో మొదటివానిని తిక్కన తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునం జేర్కొనియుండలేదు. ఈచోడభూమీశుఁడు మధురాపట్టణమును జయించుటచేతను, ఆంధ్రదేశమునఁ బొత్తపి యను పట్టణమును నిర్మించుటచేతను, మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డని వ్యవహరింబడియె నఁట. విక్రమసింహపురిచోడులలోఁ బెక్కండ్రు మధురాంతకపొత్తపిచోడుఁ డనుటను బిరుదునామముగాఁ దమ నామములకు ముందుఁ జేర్చుకొని శాసనములలో వ్రాయుచుండిరి. కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మధురాంతక పొత్తపిచోడునిఁ బ్రశంసింపకపోయినను బిజ్జనను మాత్రము,

"చ. పరుషపరాక్రముం డగుచుఁ బల్లవపృథ్వీట నుదగ్రులైనప
న్నిరువుర నాతనింగలయ నెన్ని యనర్గళమత్సరంబు మై
మురరిపునన్నిభుండు పదుమువ్వురగం డడగంగఁ బెట్టెఁ బా
బిరుదు వెలుంగ బిజ్జఁ డరిభీకరభూరిభుజాబలంబునన్."

అని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఈబిజ్జన ఉజ్జపురియందు, శిఖరమున గరుడవిగ్రహము గలిగియుండునట్టి విజయస్తంభము నొకదాని నిర్మించె చెప్పఁబడియెను. 1

---

1 కోయంబుత్తూరు మండలములో కొల్లేగాలము అను స్థలమునకు గొరమైళ్ల దూరమున నున్న ఉజ్జపురమే ఉజ్యపుర మని డాక్టరు హూడర్సు గారు

మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు నున్నకాలము మనకుఁ దెలియరాదు. బిజ్జన మొదటివాని వంశమున జనించె నని శాసనముల లోఁ జెప్పఁబడియుండుటంజేసి యా యిరువురకు నడుమఁ గల కాలము దీర్ఘమైయుండవలయును. ఈ నెల్లూరు తెలుఁగు చోడులనుగూర్చిన చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వ మీ దేశభాగము (నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము) యొక్క పూర్వచరిత్రమును గొంత దెలిసికొన వలయును.

నెల్లూరు పూర్వచరిత్రము

తొమ్మిదవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణహిందూస్థానమునఁ బాండ్యుల బల పరాక్రమములు క్రమక్రమముగా క్షీణించుచుండినవి. ఆదిత్యచోడుఁడు గాంగపల్లవరా జయిన అపరాజితుని నోడించి వానిరాజ్య మాక్రమించుకొన్నం దునను,[1] మొదటి పరాంతకుని శాసనములు నెల్లూరు సరిహద్దునకు విశేషదూరముగాని కాళహస్తికి సామీప్యమునఁ గనిపట్టఁబడినందునను, చోడులు తమ రాజ్యమును నెల్లూరు మండలములోని దక్షిణభాగమునకు వ్యాపింపఁజేసి వేంగీదేశపాలకులగు తూర్పుచాళుక్యులకుఁ బొరుగువా రయి రని యూహింప వచ్చును., చోడుఁ డైన మొదటి పరాంతకుఁడు గాంగపల్లవులకు సామంతుల యిన బాణులను జయించినట్లుగఁ జెప్పుకొనియెను. బాణరాజుల శాసనములు గొన్ని కాళహస్తికి సామీప్యమున నున్న గుడిమల్లము కడఁ గానిపించినవి.[2] ఈభాగము పేరంబాణప్పాడి యను పేరంబరఁగుచుండెను. పదియవశతాబ్దమధ్యమున రాష్ట్రకూటులు చోడరాజ్యములో నొకకొంతభాగము నాక్రమించుకొనుటచేత కొంతకాలము చోడులప్రభ కొంచెము తగ్గినంతమాత్రమున చో

నిర్ధారణము చేసినారు. అయినను నెల్లూరు మండలములో సూళూరుపేట డివిజనులో ఉమ్మూరు అనెడి గ్రామ మొకటి కలదు. ఇచ్చటి యఱవశాసనములలో నీ గ్రామము ఉచ్చియూ రని వాడఁబడి యున్నది.

1. Anhual Report on Epigraphy for 1905-06. p.10.
2. Annual Reprt on Epigraphy for 1903-04. p. 26.

డుల యధికారము నెల్లూరు మండలములోని దిగువభాగమువఱకు వ్యాపించుట కభ్యంతరము గలిగినదని యొంతమాత్రమును దలంపరాదు. కాఁబట్టి నెల్లూరు మండలములోని యుత్తరభాగము వేంగీదేశములోను దక్షిణభాగము జయంగొండ చోళమండలములోను జేరియుండె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అయినను నెల్లూరువఱకు దిగువభాగమునందలి దేశమున మొదటిపరాంతకుఁడు మొదలుకొని మొదటికులోత్తుంగచోడునివఱకు శాసనము లేవియు నంతగాఁ గానంబడకుండుటచేత నాభాగము చాలవఱకు నిర్జనారణ్యముగా నుండె నని యూహింపఁబడుచున్నది. మొదటిపరాంతకుని నాఁటినుండియు ద్రావిడదేశమునందుఁ బెక్కుదేవాలయములు స్థాపింపఁబడి పెక్కుశిలాశాసనములు లిఖియింపఁబడి యున్నవి. ఈభాగము చోడులవశమై యున్నను మొదటికులోత్తుంగుని కాలమువఱకు నొక్కశాసనమైన గానరాదు. శాసనములు మాత్రమేగాక వీరు కట్టించిన పురాతనదేవాలయము లయిన నాప్రదేశమునఁ గానరావు. ఆ ప్రదేశమున శైవులకుఁగాని వైష్ణవులకుఁగాని పవిత్రములైనపుణ్యక్షేత్రము లేవియును గానరావు. ఈ ప్రదేశము అనంతపురము, బళ్లారి, కడప, కందనోలు మండలములవలెనే దండకారణ్యములో నొకభాగముగానుండి చాలకాలము నిర్జనప్రదేశముగానే యుండినది. ఆహేతువుచేతనే యీ ప్రదేశమునందు పురాతనదేవాలయములుగాని, పురాతనబ్రాహ్మణాగ్రహారములుగాని లేకపోయెను. మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కాలమున వేంగీ చోడరాష్ట్రములు కలసిపోయినప్పుడు రామానుజుని కాలమున నుద్ధరింపఁబడిన వైష్ణవమతతరంగ మొకటి కాంచీపురమునుండి యుత్తరభాగమున కెగఁబ్రాకెను. కులోత్తుంగుని పరిపాలనావసానసమయమునను, దరువాతను, సామంతమాండలిక రాజకుటుంబములవారు తెలుఁగు దేశములో నందందుఁ గుదురుకొనుటచేత విస్తారమైన యీ భూప్రదేశము జనాకీర్ణమై వర్ధిల్ల మొదలుపెట్టెను. తరువాత దేవాలయములు నిర్మింపఁబడుచు వచ్చినవి. ప్రస్తుతకాలమునందుఁ గన్పట్టెడి దేవాలయములు మొదలగునవి మొదటి కులో

త్తుంగచోడచక్రవర్తికాలమునకుఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినవి కాని, వానికిఁ బూర్వము నిర్మింపఁబడినవి కావు.

నెల్లూరు మండలములోని శిలాశాసనము లనేకములు మొదటికులోత్తుంగచోడుని తరువాత లిఖియింపఁబడినవే. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ముప్పదిరెండవ పరిపాలనసంవత్సరమున గూడూరు తాలూకాలోని రెడ్డిపాళె మునందలి పాండురంగేశ్వరునకును, పాతవని నాయకదేవునకును, భూదానములు మొదలగునవి చేయఁబడి శాసనము లిఖింపఁబడినది. అందీభాగము రాజేంద్రచోడమండలములోని కడలగొండ 'పర్వత్తిరికొట్ట మ'ని వ్యవహరింపబడియెను. పైఁజెప్పిన దేవతలు కాకండి యను మహానగరమున వేంచేసియున్నటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ శాసనమున నడవులును బొలములును బావులును నానావిధ ఫలవృక్షములును దానము చేయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇది దేవదాన మనియు, దీనికి పన్ను తీయఁబడదనియు, నందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.[1] ఇతనికి లోఁబడి యీ భాగమును బరిపాలనముసేయుచుండిన మహామండలేశ్వరు లగు తెలుఁగుచోడు లెవ్వరో తెలియరాదు. ఇతని కొడుకగు విక్రమచోడుని కాలమున నున్న సామంతు లయిన తెలుఁగుచోడులనామములు గొన్ని వినంబడుచున్నవి.

మధురాంతకపొత్తపిచోడ బేటరాజు ౧౧౨౧.

ఇతఁడు తెలుఁగు బిజ్జవంశమున జనించిన మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడును, పరకేసరివర్మ బిరుదాంకితుఁడు నగు విక్రమచోడుని కాలమున వానికి లోఁబడిన మాండలికుఁడుగ నుండి పొత్తపినాటిని బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు విక్రమచోడుని విజయమునకై క్రీ. శ. ౧౧౨౦-౨౧ వ సంవత్సరమున నొక దానశాసనమును వ్రాయించుటచే పైయంశమును స్థాపించుచున్నది. ఇతని శాసనము పొత్తపినాటిలోని నందలూరు గ్రామమునఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ బేటరాజును, మఱియొక తెలుఁగుచోడుని శాసనము

1. Nellore Instriptions. Vol. 1. p. 443. G. 87.

లోఁ గన్పడుచున్న చేటభూపాలుఁడును, ఒక్కఁడే యని నిర్ధారించుటకు చేటభూపాలుని మనుమఁ డగు నల్లసిద్ధిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునఁ బరిపాలనము సేయుచున్నందున తాత మనుమలకు నడిమికాలము మిక్కిలి దీర్ఘమైనది గనుక నిద్దఱు నొక్కరే యని చెప్పుటకుఁ గొంచెము సంశయము గలుగుచున్నది. విక్రమచోడ చక్రవర్తికాలమునఁ బొత్తపినాటికిఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండిన మఱియొక తెలుఁగుచోడుని నామము గానంబడుచున్నది. అతఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడవిమలాదిత్యుఁడు. ఇతనికిని పైఁజెప్పిన మధురాంతకపొత్తపిచోడ చేటరాజునకు నెట్టి సంబంధము గలదో విచారింపవలయును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుఁడు

౧౧౨౫-౧౧౨౬.

ఇతఁడు సిద్ధిరాజునకుఁ గుమారుఁ డనియు, పొత్తపినాటికి ప్రభువనియు నందలూరు శాసనములవలనఁ దేటతెల్లమగుచున్నది. ఈ విమలాదిత్యునితండ్రి యగుసిద్ధిరాజు శాసన మొకటి నందలూరునఁ గానంబడుచున్నది. విక్రమచోడుని విజయముకొఱకు విమలాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౨౫-౨౬ వ సంవత్సరమున నొక గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ మధురాంతకపొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుని కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరుఁడు నందలూరులోని సౌమ్యనాథస్వామి దేవాలయముయొక్క వెలుపలిగోపురమును నిర్మింపించె నని మఱియొక శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ సిద్ధిరాజును, విమలాదిత్యుఁడును, సోమేశ్వరుఁడును నిర్వచనోత్తరరామాయణ కృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు పూర్వికులతోడ నెట్టిసంబంధము గలవారో స్పష్టముగా బోధ కాలేదు. అయినను నిర్వచనోత్తరరామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు తాత యగు సిద్ధిరాజుయొక్క చిన్నతమ్ముఁ డగు తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములలో నొక

1 Annual Report on Epigraphy, for 1937. Nos. 579, 584.

దానియందు చేటరాజునకు సిద్ధిరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁడు కలఁడని చెప్పఁబడి నది గావున, విమలాదిత్యుఁ డాసిద్ధిరాజునకు కొడుకని చెప్పవచ్చును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ చేటరాజునకు "దయభీమరాజు, నల్లసిద్ధి రాజు, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు" అను మువ్వురు కొమారులు గలరు. వీరిలో నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమును జయించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇం దెంత మాత్రమయిన సత్య ముండునేని చోడచక్రవర్తి యైన మూఁడవ కులోత్తుంగ చోడునికిఁ బూర్వము జరిగియుండును. ఎందులకన, నల్లసిద్ధిరాజు తమ్ముఁడైన యెఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుత్త్రు లయిన మనుమసిద్ధిరాజు, తమ్ముసిద్ధిరాజు మూఁడవ కులోత్తుంగచోడదేవునకు సామంతమాండలికరాజులుగనుండి కప్పముగట్టువారుగ నుండిరి. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన మూఁడవకులోత్తుంగ చోడదేవుని శాసనము లలోఁ గొన్నిట నాతఁడు కాంచీపురమును వశపఱుచు కొనుటయు, జయ విజృంభణముతో నగరము సొత్తెంచుటయుఁ, జేర్కొనఁబడుట చూడ, నల్లసిద్ధి రాజునుండి గైకొనియె నని యూహింప నవకాశము గలిగించుచున్నది.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

మూఁడవ త్రిభువనచక్రవర్తి కులోత్తుంగచోడదేవుని పరిపాలన కాల మున శా. శ. ౧౧౧౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౫ వ సంవత్సరమున నొక సిద్ధిరాజు కోవూరు గ్రామమును నెల్లూ రనియెడు విక్ర మసింహపురములోని యొక విష్ణ్వాలయమునకు దానముచేసినట్లు దెలిపెడి శాసన మొకటి ప్రాచీనమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇందు సంస్కృతభాగము లో సిద్ధిరాజు పేరు గలదుగాని, ద్రావిడభాగములో ఆనామము చాలభాగము శిథిలమై పోయినందున స్పష్టముగఁ దెలియరాకున్నది. ఇంతియగాక జయం కొండచోడమండలములోని యొకభాగ మగు చేదికుల వలనాటిలోని నెల్లూ రనెడు విక్రమసింహపురములోని నాగరీశ్వరదేవునకు పూగినాటి లోని యెఱ్ఱంపల్లి గ్రామములోఁ గొన్ని భూములను దానము చేసినట్లు దెలిపెడు

నెల్లూరుశాసనమున మనుమసిద్ధిరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. కాబట్టి పై రెండుశాసనములలోని సిద్ధిరాజు మధురాంతకపొత్తపిచోడమనుమసిద్ధిరాజని యూహింప వచ్చును. ఇతఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క జ్యేష్ఠ సోదరుఁడనియు, చోడతిక్కనృపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క తమ్ముఁడును తన పినతమ్ముఁడు నైన తమ్ముసిద్ధిరాజునిమిత్తమై తాను రాజ్యపాలనము వహించినటులఁ జెప్పఁబడిన రెండవచేటరాజుయొక్క శాసనము లేవియు నెల్లూరునఁ గన్పట్టవు. 1

మధురాంతక పొత్తపి చోడ తమ్ముసిద్ధిరాజు.

ఇతని శాసనములు తెలుఁగుదేశమునందును, అఱవదేశమునందును గూడ గానవచ్చుచున్నవి. ఈ తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క కావలి శాసనములలో నతని వంశావళి చేర్కొనఁబడినది గాని, తక్కిన శాసనములలోనివానితోఁ గొంచెము భేదించి యున్నది.

కరికాలుని వంశమున చేటరాజు జనించెననియు, నతనికి ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుట్టెననియు, నతనికి శ్రీదేవిగర్భమున తమ్ముసిద్ధి మొదలుగాఁ గొందఱు కొమారులు పుట్టిరనియు, వారిలో నల్లసిద్ధి తమ్ముసిద్ధికి జ్యేష్ఠసోదరుఁడనియుఁ జేర్కొనఁబడి యున్నది. 'మన్మ' యనుటకు 'నల్ల' యని నెల్లూరు శాసనసంపాదకులు పొరఁబాటున భావించియుందురేమో యని సంశయము కలుగుచున్నది. ఇందు నల్లసిద్ధిరాజు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెననియు, నతని యనుమతినంది యతని చినతమ్ముఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజు రాజ్యపాలనము చేయుచున్నాఁడనియు చెప్పఁబడినది. శా. శ. ౧౧౨౯ దవ సంవత్సరమున(క్రీ.1207-8) తన తల్లిపేరిటఁ బరంగు శ్రీపురమును బండారు త్రిపురార్యుఁడు మొదలగు వేదవేత్తలయిన బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారముగా నొసంగినటుల వ్రాయఁబడినది. మఱియు నితఁడు పల్లికొండపెరుమాళ్లకు ముండినాటిలోని తామరమడుపుచెఱువను గ్రామమును దానముచేసినటుల నెల్లూరిలోని యొక యఱవ

1. Ep. Ind. Vol. Vii-p. 122.

శాసనములోఁ జేర్పఁబడినది. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగ చోడదేవుని ౨౬ వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీదానశాసనము వ్రాయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడినందున, నీతఁడు మూఁడవకులోత్తుంగచోడ దేవునికి లోఁబడి పరిపాలనము చేయుచుండిన యొక మండలేశ్వరుఁడని తేటపడుచున్నది.

మఱియును, ఇతని శాసనములు చెంగల్పట్టు మండలములోని కాంచీపురము, తిరువొత్తియూరు, తిరుప్పాసూరు గ్రామములలోను, ఉత్తరార్కాడు మండలములోని తిరువాలంగాడు గ్రామములోను, గానంబడుచున్నవి. కాంచీపురశాసనములో నితఁడు గండగోపాలునికి శ్రీదేవిగర్భమున జనించిన పుత్త్రుఁడనియు, మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గడగొట్టుతమ్ముఁడనియు, వ్రాయఁబడియున్నది. గండగోపాలుఁ డనునది యొత్తిసిద్ధిరాజుయొక్క నామాంతరము. తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు ద్రావిడదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౨౦౭ మొదలుకొని ౧౨౦౮ వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి.

భుజబలవీర నల్లసిద్ధనచోడదేవ మహారాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజను నామము గల మఱియొక సిద్ధిరాజు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవకులోత్తుంగునకు సామంతుఁడుగ నుండినటుల గూడూరు, నెల్లూరు, ఆత్మకూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికి బేటరాజను కుమారుఁ డుండెను. క్రీ. 1218-14 సంవత్సర ప్రాంతము నున్న మధురాంతక పొత్తపి బేటరాజు పైఁజెప్పినతఁడే యై యుండవచ్చును. ఈబేటరాజు తండ్రి యగు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు మఱికొన్ని శాసనములందుఁ గన్పట్టెడి. భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు నొకఁడే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈ భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు వల్లూరుపురము రాజధానిగఁ జేసికొనినాఁడని చెప్పఁబడినది. ఈ వల్లూరుపురము మార్జవాడి లేక మహారాజవాడి యను ఏడువేలుగల దేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. కడపకు వాయవ్యభాగమున ౮ మైళ్లదూరమున నున్న వల్లూరు పూర్వము గొప్పపట్టణమై వల్లూరుపుర మనుపేరఁ బరఁగుచుండెను.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౨-౯౩ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినట్టి చాదూరుశాసనమునుబట్టి కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినటులఁ దెలియుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినమాట సత్యమే నైనయెడల రెండవరాజాధిరాజునకుఁ దరువాత కాంచీపురమునఁ బుట్టిన సంక్షోభములో నీతఁడు కొంత జోక్యము కలుగఁజేసికొని యుండవలయు నని యూహింపవలసి యున్నది. 1 అప్పుడు స్వల్పకాలము కాంచీపురము చోడులవశమునుండి తొలఁగి పోయినది. క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునఁగాని, పరమునఁగాని, త్రిభువనవీరదేవుఁ డగు మూఁడవ కులోత్తుంగుఁడు కాంచీపురమును మఱల వశముచేసికొని యుండును. ఇతఁ డసమానము లయిన గజబలంబులతోడఁ గాంచీపురముపై దండెత్తి అనేకము లయిన వీరకృత్యములను గావించి విరోధు లయిన రాజులనెల్ల జయించి కాంచీపురమునుజొచ్చి క్రోధాగ్ని చల్లాఱినవెనుకఁ గాంచీపురము మొదలుగ నుత్తరభాగము నంతటఁ గప్పమును విధించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడినది. 2 ఈభుజబలవీర నల్లసిద్ధచోడదేవమహారాజునకును, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజుకొడు కగు తమ్ముసిద్ధిరాజునకు నెట్టి సంబంధముగలదో శాసనములంబట్టి యేమియుం దెలియరాదు. తెలుఁగుచోడులు, పల్లవులు, నాగవంశజులు మొదలగు వారిలో నల్లసిద్ధిరాజు, మనుమసిద్ధిరాజు నను పేరులుగలవారు పెక్కండ్రు కానంబడుచుండుట చేత వీరికిం గల సంబంధము దెలిసికొనుట బహుకష్టసాధ్య మనుటకు సందియము లేదు.

భుజబలవీర ఎఱ్ఱసిద్ధనదేవచోడ మహారాజు.

ఇతఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవరాజరాజునకు సమకాలికుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. తమ్ముసిద్ధిరాజు తండ్రి యగు ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజును ఈసిద్ధిరాజును నొక్కరుగారని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడును కాంచీపురాధిపతి నలనఁ

---

(1) A. R. 1904-05, para 19.

(2) S. I. I. Vol III. p. 218.

గప్పము గైకొనినటుల మహిమలూరు శాసనమునం బేర్కొనఁబడినది. ఇతని రాజ్యప్రతిపాలకుఁడు గొల్లపైడి బయ్యపనాయకుని కడగొట్టుతమ్ముఁ డగు బమ్మినాయకుఁ డని(భీమనాయకుఁడు)పై మహిమలూరు శాసనమునందే పేర్కొనఁబడియున్నది. ఈశాసనము శాలివాహనశకము ౧౧౩౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౨౧౭-౧౮ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. భీమనాయకుఁడితనికి మహాప్రధానిగను, సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ యొఱ్ఱసిద్ధిరాజునకు కీర్తివారాంగనుఁ డనియు, అయ్యనసింగనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుండనియు, భుజబలవీరుఁ డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, నీ మొదలగు బిరుదము లెన్నియో చెప్పఁబడినవి. భావి పరిశోధనముల వలనఁ గాని యీ తెలుఁగు చోడులలో నీపేరులుగల వారికిం గల పరస్పరసంబంధబాంధవ్యములను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుట సాధ్యము గాదు. తెలియని వారిని గూర్చి గ్రంథబాహుళ్యముచేసి వ్రాయుటయు నంత మనోహరముగాఁ గన్పట్టదు.

తిక్కభూపతి.

ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క కొడుకని తిక్కనసోమయాజి విరచితంబైన నిర్వచనోత్తరరామాయణంబునఁ దెలుపంబడినది. అందు:—

"క. తద్వంశంబునఁ బోషిత
విద్వజ్జనుఁ డహితభుజగవిహగేంద్రుఁడు ధ
ర్మాద్వైతమూర్తి వరరో
షిద్వర్గస్మరుఁడు మన్మసిద్ధి జనించెన్.

సీ. భూరిప్రతాపంబు వైరిమదాంధకా
రమున కఖండదీపముగఁ జేసి,
చరితంబు నిఖిలభూజననిత్యశోభన
లతకును నాలవాలముగఁ జేసి,

కరుణ దీనానాథ కవిబాంధుజనచకో
　　రములకుఁ జంద్రాతపముగఁ జేసి,
కీర్తిజాలముఁ ద్రిలోకీశాలికకు నభి
　　రామ రాజిత పంజరముగఁ జేసి,
గీ. సుందరీజనంబు డెందంబునకుఁ దన
　　నిరుపమాన మైన నేర్పుకలిమి,
నతిప్రసిద్ధిచేసి యసదృశలీలమైఁ
　　బరఁగె మనుమసిద్ధి ధరణివిభుఁడు."

అని తిక్కభూపాలుని తండ్రియగు మనుమసిద్ధిరాజు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. తెలుఁగుచోడులలోఁ దిక్కనృపతి సుప్రసిద్ధుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బాల్యముననే అసహాయశూరుఁడై యుద్ధములను జేసి విజయములను గాంచుచు వచ్చె ననుటకు దృష్టాంతములు గలవు.

తిక్కరాజు పృథ్వీశ్వరరాజును జంపుట.

ఈతిక్కభూపతి శైశవమునం దనఁగాఁ బదునెనిమిదేండ్ల ప్రాయము నకు లోపలనే పృథ్వీశ్వరరాజుతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున వాని మస్తకమును ద్రుంచి దానితోఁ గందుకక్రీడ గావించినాఁ డని నిర్వచనోత్తర రామాయణమునం దీక్రిందిపద్యమువలనఁ జెటపడుచున్నది.

" ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి చోళతిక్కధా
　　త్రీశుఁడు కేవలుండె, నృపు లెవ్వరికాచరితంబు గల్గునే,
　　శైశవలీలనాఁడు పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁడైన పృ
　　థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నెత్తెఱఁ గందుకకేళి సల్పఁడే."

ఈపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన పృథ్వీశ్వరరాజు వెలనాటిచోడులలోని వాఁడై రాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడై పంచ్రెండువేలకాశ్ద్రాంతమున నున్న వాఁడు. ఇతఁడు వెలనాటి మనుమగొంక రాజునకును జయాంబికకును దశ యుండు. ఇతని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౬౩ మొదలుకొని ౧౧౮౦ వఱకును గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు బ్రదికియున్న కాలముననే క్రీ.శ. ౧౧౮౬-౮౭ వ సంవత్సరమున నితనితల్లి యగుజయాంబిక తాను కట్టించిన పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమునకు గంగైకొండచోడవలనాటిలోని యంతర్భాగ మగు ప్రోలనాటిలో నున్న వరఖండవాడ యను గ్రామమును దానము చేసెను. కాఁబట్టి పృథ్వీశ్వరరాజు పంద్రెండువేలకాశ్ద్రాంతమున నుండెననుటకు సందియము లేదు.

దానశాసనములు.

ఈతిక్కభూపాలుని దానశాసనము లనేకములు చెంగల్పట్టుమండలములోను, నెల్లూరుమండలములోను గానంబడుచున్నవి. ఇతఁడు జయంగొండచోళమండలములోఁ జేరిన పేరూరునాటిలోని యంతర్భాగ మైన చేదికుల మాణిక్యవలనాటిలోని విక్రమసింహపుర మనియెడు నెల్లూరులో నొక పేట యగు మనుమకేశ్వరపురములో నిర్మింపఁబడిన మనుమకేశ్వర పెరుమాళ్లకు మండ నాటిలోని ఈడపూర్వరు గ్రామమును పన్ను చెల్లింపకుండు పద్ధతిని దానము చేసె నని రామతీర్థ దేవాలయములోని యొక యువశాసనముఁబట్టి తెలియుచున్నది. ఇందు తిరుకాళత్తిదేవుఁడని తిక్కనృపతి పిలువంబడుచున్నాఁడు. ఇత్యాది త్రిభువనచక్రవర్తి యగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడుని 31 వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీశాసనము లిఖియింపఁబడినది. మూఁడవకులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తియొక్క 32 వ పరిపాలన సంవత్సరమున తిరుకాళత్తి దేవుఁడు పరిపాలనము చేయుచున్నటుల ఊటుకూరు శాసనమువలనను తెలియుచున్నది. కావున నీతఁడు పేరిశ్మాత్రము కులోత్తుంగచోడునకు లోఁబడినవాఁడై యుతనికడపటికాలమున నుండెను. ఇతని దానశాసనములు కాళ్ళూరు,

కందుకూరు, తాలూకాలలోఁ బెక్కులు గలవు. ఇతఁడు శాసనములలో చోడతిక్కనృపతి యనియు, తిరుకాళత్తిదేవచోడమహారా జనియు, భుజబలవీరతిరుకాళదేవచోడమహారా జనియు,వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. మూఁడవకులోత్తుంగునికిఁ దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలవంతుఁడై స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసెను.

తిక్కరాజు విజయములు.

తిక్కనకవి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ దిక్కభూపాలుని వర్ణించు వర్ణనాసందర్భమున మఱికొన్ని చరిత్రాంశములనుగూడ వక్కాణించి యున్నాఁడు. వాని నీక్రింద నుదాహరించెదను.

సీ. లకుమయ గురుములూరికి నెత్తివచ్చిన
    గొనఁడె యాహవమున ఘోటకముల,
దర్పదుర్జయు లగు దాయాదనృపతుల
    ననిలోనఁ బఱపఁడే యాగ్రహమున,
శంభురాజాది ప్రశస్తారిమండలి
    కముఁ జేర్చి యేలఁడే కంచిపురముఁ
జేదిమండలము గాసిగఁ జేసి కాళవ
    పతి నియ్యకొలుపఁడే పలచమునకు
గీ. రాయగండగోపాలు నరాతిభయద
    రాయపెండార బిరుదాభిరాము నుభయ
    రాయగండాంకు ఖండియరాయుఁ దిక్క
    ధరణివిభుఁ బోల రాజుల కరిది గాదె."

"మ. కమలాప్తప్రతిమానమూర్తి యగునాకర్ణాటసోమేశు దు
    ర్దమదోర్వర్గము తూఫుమాపి నిజదర్పంబుం బ్రతిష్ఠించి లీ

లమెయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యనా
మము దక్కంగొనితిక్కభూవిభుఁడుసామర్థ్యంబు చెల్లింపఁడే?"

ఈపైపద్యములలో నితఁడు శంభురాజాది శత్రువులను జయించి కాంచీపురమును బాలించె ననియు, చోడుని సింహాసనముపైనుంచి చోడస్థాపనాచార్యబిరుదమును గైకొనియె ననియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన విషయములన్నియు సత్యము లనుటకు సందియము లేదు. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి వెనుక రాజ్యపదవిని వహించిన మూఁడవ రాజరాజచోడుఁడు సమర్థుఁడుగాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను, గృహకలహములవలనను, మధ్యఁ గొంతకాలము రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనవలసినవాఁ డయ్యెను. ఇతనికాలమున మారవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు వలనను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరునివలననూ, పల్లవుం డైన కొప్పెరింజింగదేవుఁ డనుమహామండలేశ్వరునివలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహామండలేశ్వరుఁ డైన యీతిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరుని జయించి, రాజరాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యుఁ డనుబిరుదమును వహించెను. గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిన హోసలరా జయిన వీరసోమేశ్వరుని శాసనములు క్రీ. శ.౧౨౩౪ మొదలుకొని ౧౨౫౩ వఱకును గానంబడుచుండుటచేతను, ఆతనితోఁ దిక్కభూపతి సమకాలికుం డని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, తిక్కరాజుకాలము మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుఁడు గూడ చోళుని సింహాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టె ననియు, అతఁడును తిక్కభూపాలుఁడు నొండొరులతోఁ బోరాడుచుండి రనియును, దెలియుచుండుటచేత, నిరువురును చోళసింహాసనమునకై పోరాడువారిలోఁ జెఱియొకప్రక్కను జేరి యుద్ధము చేసి రని యూహింప నగు. కాంచీపురములోని అరుళాళప్పెరుమాళ్లయాలయములో క్రీ. శ. ౧౨౩౩-౩౪ గవ సంవత్సరమున, నీతిక్కనృపతిపేరిట నొక దానశాసనము గానంబడుచున్నది.

తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు.

తిక్కభూపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని యొకశాసనమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అరుళాళప్పెరుమాళ్ల దేవాలయములోని యొక శాసనమునఁ దన మత మిట్టిదని ప్రకటించినాఁడు. "ఎవ్వఁడు శ్రీవరదరాజస్వామి చరణసరోరుహములను బూజించుచున్నాఁడో అతఁడే నాకు తల్లియు, తండ్రియు, గురువును, ధనమును, పుత్త్రుఁడును, మిత్త్రుఁడును అగుచున్నాఁడ"ని చెప్పియుండుటచేత, నీతఁడు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁ డని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాంచీపురములోని శ్రీవరదరాజస్వామి దేవాలయము సుప్రసిద్ధ మైనది. ఇతఁడు వైష్ణవమతమునకుఁ బోషకుం డగుటవలననే యితనికాలమునను, ఇతని సంతతివారికాలమునను, వైష్ణవమతము పాకనాడు, కమ్మనాడులలో విశేషముగా వ్యాపించినది. అనేక విష్ణ్వాలయములు నెలకొల్పఁబడినవి. వానికి వసతు లేర్పఱుపఁబడినవి. ఇతఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డయినను పరమతసహనము గలిగియుండినట్లే గానంబడుచున్నాఁడు.

తిక్కరాజు కవిసార్వభౌముఁడు.

ఇతనికిఁ గలికాలభూవిభుఁ డను నామాంతర ముండినటులను, ఇతఁడు విద్వాంసుఁడై, కవిసార్వభౌమబిరుదాంకము గలిగియుండినటులను, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ జక్కఁగాఁ దెలియుచున్నది.

సీ. భృత్యానురాగంబు పెంపుఁజెప్పఁగ నేల
పరివారసన్నాహబిరుదు గలుగ,
వందిప్రియత్వంబు వర్ణింపఁగా నేల
పాఠకపుత్త్రాళి ప్రఖ్య పరఁగుచుండ,
సకలవిద్యాపరిశ్రమముఁ దెల్పఁగ నేల
కవిసార్వభౌమాంక మవనిఁ జెల్ల,

సుభగతామహిమఁ బ్రస్తుతిసేయఁగా నేల
మన్మథనామంబు మహిమ నెగడ,
గీ. నుభయబలసీరుఁ డనుపేరు త్రిభువనములఁ
బ్రచురముగ ఘోరబహుసంగరముల విజయ
లక్ష్మిఁ జేకొను బాహుబలంబు సొంపు
పొగడ నేటికిఁ గలికాలభూవిభునకు.

తిక్కనకవి యితనిని సకలవిద్యాపరిశ్రమము గలవాఁడనియు, కవిసార్వభౌమబిరుదము గలవాఁడనియు వర్ణించియున్నాఁడే కాని యీతఁడు రచించిన గ్రంథము లెవ్వియో పేర్కొన్నవాఁడు కాఁడు. విక్రమార్కచరిత్రమును రచించిన జక్కయకవిప్రపితామహుఁడగు పెద్దయామాత్యసుకవి తిక్కభూపాలుని యాస్థానకవి యైనటుల విక్రమార్కచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యము వలన ధ్రువపడుచున్నది.

“గీ. అనుచు నెల్లూరి తిరుకాళమనుజవిభుని,
సమ్ముఖంబున సాహిత్యసరణి మెరసి,
మహిమ గాంచిన పెద్దయామాత్యసుకవి
మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్పు.”

మంత్రిభాస్కరుఁడు - సిద్ధనామాత్యుఁడు.

ఈతిక్కభూపాలునకు సిద్ధనామాత్యుండు మంత్రిగ నుండె నని కేతనకవికృత మైన దశకుమారచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ఉ. స్థాపితసూర్యవంశవసుధాపతి వాఁ బరతత్త్వధూత వా
ణీపతి వా నుదాత్తనృపనీతిబృహస్పతి వా గృహస్థ గౌ
రీపతి వాఁ గృపారససరిత్పతి వాఁ బొగడొందె సిద్ధిసే
నాపతిప్రౌఢ తిక్కజననాథశిఖామణి కాప్తమంత్రియై.”

ఈసిద్ధనామాత్యుఁ డాష్టమంత్రిగ నుండుటమాత్రమే గాక సేనాపతిగఁ గూడ నుండె నని వైపద్యమునుబట్టియే తెల్లమగుచున్నది. ఇతని యింటిపేరు కొట్టరువువారు. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైన మంత్రిభాస్కరునితృతీయపుత్త్రుఁడు. శూరవరాగ్రణి యగు ఖడ్గతిక్కనకుఁ దండ్రి. కవిబ్రహ్మ యైన తిక్కన సోమయాజికిఁ బెదతండ్రి. ఈ కొట్టరువు వంశమువారిలోఁ బెక్కండ్రు తెలుఁగుచోడరాజులకడఁ బ్రధానమంత్రులుగను, సేనాపతులుగను, ఆస్థాన కవీశ్వరులుగను ఉండి యాంధ్రప్రపంచమునం దంతట విఖ్యాతిఁగాంచి యున్నారు. వీరిలో మంత్రిభాస్కరుఁడు గుంటూరుసీమకుఁ బాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమును మొదట రచింపఁగా నది యేకారణముచేతనో ఆరణ్యకాండము తక్క తక్కినకాండము లన్నియు శిథిలములయి పోవుటచేత హుళక్కిభాస్కరాదికవులు వానిం బూరించి రని యు, ఆరామాయణమే భాస్కరరామాయణ మనుపేరఁ బరఁగుచున్న దని యు నాంధ్రులచే విశ్వసింపఁబడుచున్నది. గాని మంత్రిభాస్కరునిఁబట్టి గాక హుళక్కిభాస్కరుని బట్టియే యాగ్రంథమున కానామము వచ్చిన దని యే నా యభిప్రాయము. ఇది చర్చాంశము గనుక గ్రంథవిస్తరభీతిచేతను, మఱియొక తావున నీవిషయమునుగూర్చి చెప్పవలసి యుండుటచేతను, ప్రస్తుతము నే నాచర్చ నిట వివరింపం బూనుకొనలేను.

మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించినను, రచించి యుండక పోయినను, ఆతఁడు ప్రసిద్ధకవి యనుటకు సందియము లేదు. తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

" సారకవితాభిరాము గుంటూరివిభుని

మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహునిఁ దలఁచి
యైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు
వేఱ నాకృతిగుణములు వేయు నేల? "

అని తన కావ్యము స్వగుణముచేతఁ గాకపోయినను, తన పితామహుఁ డైన మంత్రిభాస్కరుని సారకవిత్వమహిమచేత నైనను, లోకాదరణమునకుఁ

శాస్త్ర మగు నని స్పష్టముగఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. తన తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁ డాకాలమునం దంతటి ప్రసిద్ధకవి కాకయుండినయెడల తిక్కనవంటి కవిరాజశిఖామణి యట్లు చెప్పుకొని యుండునా? కేతనకవి తన దశకుమార చరిత్రమునందు తిక్కనసోమయాజి తాత యైనమంత్రిభాస్కరుని నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"శా. శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డర్థార్థిలోకావన
వ్యాపారవ్రతుఁ డంచుఁ జెప్ప సుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాదప్రవణాంతరంగు విబుధశ్రేయస్కరున్ భాస్కరున్."

కేతనకవి యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినటులఁ జెప్పకపోయినను 'శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁడు' అనియు, 'సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు' అనియు, చెప్పుటచేత నే యతఁడు కవియైనటుల నూహింప వచ్చును. ఇంక గుంటూరివిభుత్వమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. "ఏకాలమునందు మంత్రిభాస్కరుఁ డుండె నని ప్రతిపక్షులు తలంచుచున్నారో యా కాలమున గుంటూరును బరిపాలించుచున్న ప్రభుఁ డొకఁడు కలఁ డని శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలమున గుంటూరురాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడు శ్రీమన్ మహామండలీక గుంటూరి యొదయరాజు, అతని మంత్రి భోల్లన, సేనాని రాయనపెగ్గడయు, నైనట్లుగా బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి వారి యాలయస్తంభమునఁ గల శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి చూడఁగా గుంటూరుపాలకుఁడుగాని, మంత్రికాని, సేనానిగాని, మంత్రిభాస్కరుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది" అని యొక విమర్శగ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౨౧౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము వ్రాయఁబడినకాలమునఁ దిక్కభూపాలుఁడు నెల్లూరుమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు. మంత్రిభాస్కరుని మూఁడవకుమారుఁడగు సిద్ధనామాత్యుఁ డాతని కాప్తమంత్రిగ నుండె నని దెలిపికొనియుంటిమి. కాఁబట్టి మంత్రిభాస్కరుఁ డింతకుఁబూర్వము నలువది యేఁబది సంవత్సరముల

క్రిందట నుండియుండును. అప్పు డీతఁడు గుంటూరునకుఁ బాలకుఁడుగ నుండె నని నమ్ముట కేవిధమయిన యాభ్యంతర ముండును? ఉదయరాజునకుఁగాని, అతని పూర్వులకుఁగాని, బొల్లనమంత్రికిఁ బూర్వము భాస్కరుఁడు మంత్రిగ నుండియుండు నని యేల తలంపరాదు? ఇంతకును శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన మండలేశ్వరుఁడు "గొంటూరియుదయరాజు" అని పేర్కొనఁబడినంతమాత్రమున నాతఁడు గుంటూరిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డని యెట్లు సిద్ధాంతము చేయవచ్చును? కానిండు. సిద్ధాంత మైనదనుకొందము, బొల్లనయేకాని యితరమంత్రు లెవ్వరు లేరని యెట్లు నిర్ధారణము సేయవచ్చును? వట్టి కుతర్కములవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. భాస్కరునితండ్రి కేతన కమ్మనాటిని బరిపాలించుచుండిన త్రిభువనమల్లదేవచోడరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. భాస్కరుని మూఁడవకొడుకు సిద్ధనామాత్యుఁడు తిక్కజననాథశిఖామణికి నాప్తమంత్రియు, సేనాపతియు నై యుండెను. నాలుగవ కొమారుఁడు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగ నుండెను. కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁడు తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. సిద్ధనామాత్యునికొడుకు ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజునకు సేనాధిపతిగ నుండెను. తండ్రులును, తమ్ములును, కొడుకులును, మనుమలును, మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించియుండఁగా మంత్రిభాస్కరుఁడు సామాన్యగృహస్థుఁడని నమ్మించుటకై ప్రయత్నపడుట మిక్కిలి శోచనీయము. ఇంతియగాక కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమున విక్రమసింహపురవర్ణనమును, తత్పురాధీశ్వరుం డగు మనుమసిద్ధిమహీవల్లభునకుఁ గరుణారసపాత్రం బైన కొట్టరువు తిక్కనామాత్యుండు నిజకులక్రమాగతం బగు మంత్రిపదంబున వర్తిల్లుచు,

"గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు మేల్కట్టు
చామరములు జమిలిశంఖములును
గంబగట్లు భూమి కానికఁగాఁగఁ బెం
పెసఁగ రాచపదవు లెల్లఁ బడసె."

అని మంత్రిపదంబు నిజకులక్రమాగతం బయిన దని నుడివి యున్నాఁడు-

తిక్కనామాత్యుని కంకితము చేయఁబడిన దశకుమార చరిత్రములోని వాక్యములకంటెఁ బరమప్రమాణము లయినవి మఱి యెవ్వి కలవు? ఈ తిక్కరాజు మంత్రియైన సిద్ధనామాత్యునకుఁ బ్రోలాంబికయందు నేడుగురు పుత్త్రులు జనించి రని దశకుమారచరిత్రములోని యీక్రింది సీసపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

సీ. విపులనిస్తులయశోవిసరగర్భీకృత
    దిక్కుండు నాఁ దగు తిక్కనయును,
దర్పితక్రూరశాత్రవసముత్కరతమో
    భాస్కరుం డనఁ దగు భాస్కరుండు,
నప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన
    కేతనుం డనఁదగు కేతనయును,
నిజభుజాబలగర్వనిర్జితోగ్రప్రతి
    మల్లుండు నాఁ దగు మల్లనయును,
శ్రీయుతుండు పోతనారాయణుండు,
మల్లనయు నీతివిక్రమమండనుండు,
పిన్నభాస్కరుండును బుధప్రీతికరుఁడు,
పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు వెలయ.''

మనుమసిద్ధిమావల్లభుండు.

తిక్కభూపాలుని కొడుకు మనుమసిద్ధిమావల్లభుండు. ఇతనినే మనుమసిద్ధి యని చెప్పుదురు. ఇతఁడు మొదట చోడచక్రవర్తి యగు మూఁడవ రాజరాజచోడునకు సామంతుఁడుగ నుండి తరువాత మూఁడవరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తికాలమున స్వతంత్రుఁడై కడపట కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తి యగు గణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తనకాలమున మహావీరుఁడై శత్రురాజుల నెదుర్కొని పోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చెను గాని, తనతండ్రి యైన తిక్కభూపతివలె సదృష్టశాలిమాత్రుఁడు గాఁడు.

ఈతనికిఁ గవిబ్రహ్మ యను తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము నంకితముచేసి యుండుటచేత, ఇతనికీర్తి యాంధ్రప్రపంచమున నాటుకొని శాశ్వతమై నిలిచియున్నది. ఇతఁడు విక్రమసింహపురము రాజధానిగఁ బాకనాటిని బరిపాలించెను. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవాఁడు.

బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము.

పూర్వము ముక్కంటికాడువెట్టి యను పల్లవరాజు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పున నుండు దేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను గల్పించి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసియుండెను. అధిరాజేంద్రచోళమండల మనియెడు పశ్చిమపాకనాటిలోని పేరంగండూరుగ్రామము వానిలో నొక్కటిగా నుండెను. ఈగ్రామము నేఁబదిరెండు భాగములుగా విభాగించి ముక్కంటికాడువెట్టి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుండెను. అప్పటినుండియు నాబ్రాహ్మణులు పుత్త్రపౌత్త్ర పారంపర్యము నిరాతంకముగా ననుభవించుచుండిరి. ఇట్లుండ సకలికోడూరులోనుండు వ్యవసాయదారులు తమదేశమునందు గొప్పకలహము జనించుటచేత తమదేశమును విడిచి వలస వచ్చి, యాగ్రామములోని చెఱువున కుత్తరభాగమున వసతు లేర్పఱచుకొని నివసించుచుండిరి. మఱియు ఇనంబ్రోలు గ్రామవాసు లయిన వెలమలు కొందఱు తమగ్రామమున మహామారి జ్వర మంకురించి ప్రజానాశనము గలిగించుచుండుటచేత నాగ్రామమును విడిచి యీబ్రాహ్మణాగ్రహారమునకుఁ జనుదెంచి తామాక్రమించుకొనెడు పొలములలో నెంతపంటపండునో యంత మొత్తమును పన్నుగాఁ జెల్లించుపద్ధతిపై నొడంబడిక చేసికొని గుడిసెలు కట్టుకొని కాపురముండుచువచ్చిరి. తరువాత మీనరాశియందు శని ప్రవేశించుటచేత దేశమునఁ గాటకము సంభవించెను. ఆకారణముచేత బ్రాహ్మణులు గ్రామమును విడిచిపెట్టి పోయిరి. కాటకము వదలిపోయిన తరువాత మఱికొంతకాలమునకు బ్రాహ్మణులు మరల స్వగ్రామమునకు వచ్చిరి. వెలమలు తమ యొడంబడికప్రకారము బ్రాహ్మణులకు కట్టుబడి చెల్లింపరైరి. ఇంతియగాక యాయగ్రహారము పరిపాలనము చేయునట్టి

ప్రభువుపాలయ్యెను. అందుపైని బ్రాహ్మణులు పరిపాలనము చేయునట్టి ప్రభువగు మనుమసిద్ధిరాజుకడకుఁ బోయి తమ కష్టములనుగూర్చి మొఱపెట్టుకొనిరి. మనుమసిద్ధి సదయహృదయుఁడై ఇనుప్రోలువాసు లయిన వెలమలకు వర్తమాన మంపి పాకనాటిలోని ప్రజల సాహాయ్యమును బడసి వారి వివాదమును గూర్చి విమర్శ జరిపెను. ఆవిమర్శలో నాభూములు బ్రాహ్మణుల వైనటులఁ దేలినందున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియొక్క పదుమూఁడవసంవత్సర పరిపాలనకాలమున నగుఁగా శా. శ. ౧౧౭౯ (క్రీ. శ. ౧౨౫౭-౫౮) దగుసంవత్సరమునఁ దనతండ్రి తిరుకాళదేవ మహారాజు పుణ్యముకొఱకు మనుమసిద్ధిరాజు కోడూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెను. ఈవిషయములు కడపమండలములోని నందలూరి యాలయశాసనములలో నొక దానివలనఁ దేటపడుచున్నవి.[1] దీనింబట్టి పదుమూఁడవశతాబ్దమునకుఁ బూర్వము కడపమండలములో మహామారిజ్వరము (ప్లేగు) గాని, అటువంటిదే మఱియొక యంటువ్యాధిగాని వ్యాపించి యుండెననియు, అట్టి సమయములయందు స్వగృహములను విడిచిపెట్టి పొలములలో గుడిసెలువైచికొని కాపురముండుట క్షేమకర మని ప్రజలు తెలిసికొని యున్నారనియుఁ బైశాసనములోని విషయములు స్పష్టముగఁ దెలుపుచున్నవి. ఈశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన కోడూరుగ్రామము కడపమండలములోని పుల్లంపేటతాలూకాలో నున్నది. పేరంగండూరుగ్రామ మిప్పుడు గానరాదు. పైశాసనమునుబట్టి మనుమసిద్ధిరాజు పేరికిమాత్రము వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నున్నటు లగపడుచున్నను, స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముచేయుచుండె నని తేటపడుచున్నది. ఈ మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క వీర్యవితరణరూపవివేకమహిమాదులు నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ గవిబ్రహ్మచేఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి.

మనుమసిద్ధి శత్రురాజులను జయించుట.

ద్రావిడోర్వీపతి గర్వంబు దునిమి కర్ణాటదర్ప విఘాతంబు గావించిన

1 Annual Report on Eepigraphy of 1907. No. 580.

విజయత్స్మాధీశ్వరుని, రక్కసగంగని, మహారాష్ట్రసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రింద నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములంబట్టి గ్రహింప నగు.

"మ. ద్రవిడోర్వీపతిగర్వముం దునిమి శౌర్యంబొప్పఁ గర్ణాటక
ర్వవిఘాతంబు నొనర్చి వైరిమనుజేంద్రశ్రేణికిన్ గొంగనా
నపనిం బేర్కొనియున్న యట్టి విజయత్స్మాధీశ్వరుం గాసిగా
నెవిచెం జోళనమన్మసిద్ధి యనిఁ బ్రాయేటం బ్రగాఢోద్ధతిన్.

* * *

ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగురక్కసగంగనిఁ బెంజలంబు మై
భంగమొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచికొన్న రా
జ్యాంగము లెల్లనిచ్చి తన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁబంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్.

* * *

శా. శృంగారంబు నలంగ దేమియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణి లే
దంగంబుల్ మెఱుఁగేద వించుకయు మాహారాష్ట్రసామంతు సా
రంగుం దోలి తురంగముంగొనిన సంగ్రామంబునం దృప్తస
ప్తాంగస్ఫారయశుండు మన్మవిభు పంపై చన్న సైన్యంబునన్.

ఇందలి మొదటిపద్యమున ద్రవిడోర్వీపతిగర్వమును దునిమి కర్ణాట దర్పవిఘాతంబుగావించి శత్రురాజమండలికి గొంగయై యున్న విజయత్స్మాధీశ్వరునిఁ బ్రాయేటనే మన్మసిద్ధి సమరంబునఁ బ్రగాఢోద్ధతిఁ గాసిగా నెవిచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన విజయత్స్మాధీశ్వరుండు త్రిభువనచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁ డగు విజయగండగోపాలదేవుఁ డని తోఁచు చున్నది. ఈవిజయగండగోపాలదేవుని శాసనములు గాంచీపురమునం గానం బడుచున్నవి గాన, నీతఁడు ద్రావిడమండలమును జయించి పాలించినవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఇంతియగాక యితఁడు పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁ డయిన జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని యుద్ధమున నోడించి తఱిమినట్లుగఁ

గానంబడుచున్నది. శైవానిలో విజయాత్స్వాధీశ్వరునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములు విజయగండగోపాలునకు మాత్రమే వర్తించుచున్నవిగాని, మఱియొకనికి వర్తింపఁజాలవు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ మొదలుకొని ౧౨౮౮ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఇతని శాసనములు కాంచీపురమునందు మాత్రమేగాక, నెల్లూరుమండలములోని గూడూరు, నెల్లూరు, సూళూరుపేట తాలూకాలలోఁ గానిపించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి తండ్రి యగు తిక్కరాజుకాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్యమాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి మఱల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించె నని తెలిసికొనియుంటిమి కదా. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమ తొంటిపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలివచ్చి నెల్లూరునకు దిగువనున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండెను. క్రీ. శ. ౧౨౪౯దవ సంవత్సరమునఁ గాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యాంధ్రదేశమునుండి పాండ్యరాజులను బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమున నొకదేవాలయములో నొకదానశాసనమును వ్రాయించెను. 1.

అయినను, జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి సంవత్సరమునం దనఁగా ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమార్గమున నాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి తెలుఁగుచోడులను జయించి మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువు లయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి నెల్లూరులోని పల్లికొండపెరుమాళ్లదేవునకు మండనాడులోని మావడికుంద్రగ్రామమును దానముచేసె నని తెలిపెడి శాసనము

1. Ind. Ant. Vol XXI. p. 202; Ep- Ind. Vol VII. No. 588, Kielhorn's List of Inscriptions of Southern India.

కోకదాని రంగనాయకస్వామి దేవాలయములోని యొక స్తంభముపై వ్రాయించెను. 1. ఆసంవత్సరముననే విజయగండగోపాలదేవుఁడు కాకతీయులసాహాయ్యమును బడసికాని, పడయక కాని జటవర్మ సుందరపాండ్యదేవుని, వాని సైన్యములను నెల్లూరుమండలమునుండి పాఱఁద్రోలి యుండవలయును. ఈవిజయగండగోపాలునినే తరువాత మనుమసిద్ధి యెదిరించి పోరాడి విజయమును గాంచి యుండవచ్చును. విజయస్థాధీశ్వరుండు జయించిన ద్రవిడోర్వీపతి సుందరపాండ్యుఁడుగాక కాంచీపురాధిపతియైనవీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియే యైనయెడల ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే మనుమసిద్ధి వానిని జయించి యుండవలయును. పైనఁజెప్పినదే వాస్తవమైనయెడల ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరము తరువాతనే నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచింపఁబడి యుండవలయును. ఈత్రిభువనచక్రవర్తి విజయగండగోపాలుఁడు, మనుమసిద్ధిరాజునకు సమకాలికుఁడు. ఇతఁడును తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగానే కనఁబడుచున్నాఁడుగాని, సిద్ధిరాజుకుటుంబమునకు నీతని కెట్టిసంబంధము గలదో తెలియరాదు.

ఇంక రెండవపద్యమునందుఁ జేర్కొనంబడిన గంగయసాహిణిం గూర్చి విచారింతము. ఈ గంగయసాహిణి, కాకతీయగణపతిదేవుని సైన్యమున కధ్యక్షుఁడును, రాజప్రతినిధియై నిజామురాష్ట్రములో నిప్పుడు చేరియుండిన నల్లగొండసీమలోని పానగల్లు మొదలుకొని మార్జవాడిదేశము (కడపమండలములోని వల్లూరు రాజధాని) వఱకుఁగల దేశమునంతయుఁ బరిపాలించుచుండిన యొక యున్నత రాజకీయాధికారిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఇతనికి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డని బిరుదుండుటచేతనే రక్కసగంగ యని పేర్కొనంబడి యున్నాఁడు. ఇతనిచరిత్రము గణపతిదేవునిఁగూర్చి వ్రాయుచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున, నిచ్చట విస్తరించి వ్రాయలేదు. ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాఁచికొనియెనో, ఎట్లాతఁ

1 Nellore Inscriptions, Vol II. No. 61.

డాశ్రితుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లీతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడు నట్లుగా నాఁచికొన్న రాజ్యాంగములనెల్ల నిచ్చి పదముఁ గైకొనఁ బంచెనో, యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. ఇదియే వాస్తవ మగునేని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, జెప్పఁబడిన విషయములయొక్క సత్యతనుగూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. ఏతద్విషయమై మఱియొకతావున వివరింపఁ దలంచితిని.

ఇంక మూఁడవపద్యమున నీతఁడు మహారాష్ట్రసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని చెప్పఁబడినది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన సారంగుఁడు, అతి విషమహయారూఢ ప్రౌఢరేఖావంతుఁడును, పరబలకృతాంతుఁడును, శరణాగతవజ్రపంజరుఁడును, మండలీకరగండోళియు, జీవరత్నచక్ర నారాయణుఁడును, అగు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర శ్రీసారంగపాణిదేవరాజే గాని, యన్యుఁడు గాఁ డని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండి అద్దంకిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని తండ్రి మాధవదేవరాజు. ఇతఁడు మనుమసిద్ధికి సమకాలికుఁ డైయుండెను. గోవిందనాయకుఁ డీతనికి మంత్రిగ నుండెను. ఇతని వంశమువారు మహారాష్ట్రములోని శౌణదేశమునుండి వచ్చినటులఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ జేర్కొనంబడిన సారంగుఁ డితఁడే యనుటకు సందియము లేదు. ఇట్లు మనుమసిద్ధి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోడఁ బోరాడి విజయములను గాంచినటులఁ గవితిక్కన వ్రాసియున్నాఁడుకాని, సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, దెలుపఁబడిన చరిత్రాంశము లిందలి చరిత్రాంశములకు మిక్కిలి విరుద్ధములుగాఁ గానిపించుచున్నవి.

అక్కన బయ్యనలు.

అక్కన బయ్యన లనువారు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క దాయాదు లని సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను శైవగ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునకుఁ బ్రతాపచరిత్ర మను నామాంతరము గలదు. దీనిని కాసె సర్వప్ప యను

నాతఁడు ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. ఈకవికాల మెప్పుడో మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియరాదుగాని, యితఁడు ప్రతాపరుద్రునికి తరువాత నుండినవాఁ డని చెప్పవచ్చును. అందువలన సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయము లన్నియు యథార్థము లని విశ్వసింపరాదు. ఈసిద్ధేశ్వరచరిత్రమునుబట్టియే కూచిమంచి తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడును, అధునికుఁడు నగు జగ్గకవి సోమదేవరాజీయ మను పద్యకావ్యమును రచియించెను. అక్కన బయ్యన లను దాయాదులు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి రాజ్యమాక్రమించుకొని పరిపాలించుచుండ, మనుమసిద్ధిరాజుపక్షమున నతనిమంత్రియు నాస్థానకవియు నగు తిక్కనసోమయాజి కాకతీయుల రాజధాని యైన యేకశిలానగర మను నామాంతరముగల యోరుఁగంటికిఁబోయి, గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భారతాఖ్యానమును వినిపించి, యతనివలన బహుమానములనుబడసి, యతనితో మనుమసిద్ధి దురవస్థను జెప్పఁగా, నాతఁడు సదయహృదయుఁడై సోమయాజులరాయబారమును మన్నించి, బహుసైన్యములతో దండెత్తివచ్చి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి, మనుమసిద్ధినిఁ బునరభిషిక్తునిఁగావించి, వెడలిపోయె నని సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని యీక్రిందిచరణముల వలన బోధపడఁ గలదు.

"తగుమాట విను మొక్కధర్మకార్యంబు
సూర్యవంశంబున సొబగొందునట్టి
యార్యపూజితవర్యుఁ డామన్మసిద్ధి
రాజు దా నెల్లూరు రమణతో నేల

* * *

అక్కన బయ్యన లధికబలిష్ఠు
లక్కట సిద్ధిరాయనిఁ బాఱఁద్రోలి
దక్కనరాజ్యంబు తామె యేలుచును
నొక్కకాసైనను జక్కఁగ నీక
వారల దండించి వారి నెల్లూరు

వారికిప్పింపు మవారణఁ బ్రీతి
ననిన, గణపతిరా జట్లకా కనుచు

* * *

వెళలి గణపతియు విజయంబునకును
గుడియెడమల సేన కొలిచి యేతేర
వెలనాడు చేరియు వీడెల్ల గాల్చి
వెలనాటిరాజును వెసగల్చి వాని
యప్పనంబులుఁగొని యటచని రాజు
గుప్పున నెల్లూరు కూడ నేతెంచి
యక్కన బయ్యన నచట సాధించి

* * *

నెల్లూరు ప్రజలకు నేర్పవాటిల్లఁ
జెల్లించె మన్మసిద్ధిరాజునకు
నెల్లూరిపట్టంబు నేర్పుతోఁ గట్టి
నల్లలితాదృతి సముదగ్రములను
నలువదెనిమిదియు నగుపట్టణముల
నరుదొందసాధించి యామన్మసిద్ధి
రాజుకిచ్చియుఁ దనతేజంబు దిశలఁ
బూజకెక్కఁగ ఘనరాజితయశుఁడు
ఘనతటాకంబు దాఁ గట్టించె నచటఁ
గానకొని నెల్లూరఁ గొన్నెలలుండి
మనుమసిద్ధికి రాజ్యమహిమలు దెల్పె."

ఈ పైగ్రంథమునఁ బేర్కొనంబడిన యక్కన బయ్యన లనువారి నామము శేశాసనములందును వినంబడకున్నవి. మనుమసిద్ధి రాజుయొక్క శాసనములు కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలలోఁ గాన్పించుచున్నవి. అయ్యవి ౧౨౫౭ మొదలుకొని ౧౨౬౨ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. కడపమండలములోని

నందలూరుశాసనములలో నొకదానియందు మనుమసిద్ధి కోడూరుగ్రామమును ౧౨౪౮ - వ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు దానముచేసినట్లుగ వ్రాయఁబడినట్లు చెప్పియున్నాను. ఆశాసనములోనే మనుమసిద్ధిరాజు కాకతీయ గణపతిదేవునితో స్నేహము సంపాదింపవలయు నని కోరికగలిగియున్నట్లుగఁ దెలుపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి ౧౨౪౮ వఱకును మనుమసిద్ధికి గణపతిదేవ చక్రవర్తితో మైత్రి లేనటుల స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నాఁడా సంవత్సరముననే గణపతిదేవుని సామంతుఁడైన మహారాష్ట్రిసారంగునితో యుద్ధముచేసి జయించుటకూడ నైయంశమును బలపఱుచుచున్నది. కనుక ౧౨౪౮వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే వారిరువురకు మైత్రి యేర్పడి యుండవలయును. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రుద్రమదేవి కాకతీయసింహాసన మధిష్ఠించినటులఁ ద్రిపురాంతకములోని యొకశాసనమునఁ జెప్పఁబడి యున్నందున, గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁడై యుండుననుటకు సందియము లేదు. కనుక సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు అక్కన బయ్యనలు సిద్ధిరాజును బాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొనుట ౧౨౪౯, ౧౨౫౦ సంవత్సరములలో జరుగవలసియుండునుగదా. ఆసంవత్సరములలో మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యాభివృద్ధికై సిద్ధిరాజుచేతను, నతనికి సామంతలుగ నున్న పల్లవరాజులచేతను, కందుకూరుసీమలోని వెంట్రాలలోఁ జేయఁబడిన దానశాసనములు గనంబడుటచేత నాకాలమునందు సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁ డయ్యె నని విశ్వసింపరాదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందలి అక్కనబయ్యనలచరిత్రము కల్పిత మని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి మహాభారతమును తెనిఁగించియుండలే దని యాగ్రంథములలోని గద్యలనుబట్టియే మనము సులభముగా గ్రహింప వచ్చును. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౨౪౯ దవ సంవత్సరమున రచింపఁబడియుండవచ్చును. అట్లయినయెడల నాసంవత్సరముగాని, మఱునటిసంవత్సరముగాని, సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁడైయున్న కాలమున తిక్కనమంత్రి యజ్ఞమునుజేసి, తెనుఁగు భారతమును రచించి గణ

పతిదేవుని కొల్వుకూటమున వినిపించినాఁడని విశ్వసించుటకంటె వింతవిష
యము మఱియొక్కటి యుండఁబోదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని
విషయములను సమన్వయింపవలసినపక్షమున నిట్లు సమన్వయింప వచ్చును.
అక్కన బయ్యనలు నెల్లూరునుండి సిద్ధిరాజును పాఱఁద్రోలఁగా సిద్ధిరాజు
కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలకోటలోఁజేరి యందు నివసించి యుండును.
ఆకాలమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునికడకుఁబోయి యాతనివలన
మన్ననలను గాంచి, తన వచ్చినపని తెలుపఁగా నాతఁడు తనసైన్యమును బంపి
అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి మనుమభూపతిని బునరభి
షిక్తునిఁ గావించి యుండును. తిక్కనభారతాఖ్యానమును వినిపించినాఁ
డనియు, తిక్కన బౌద్ధులను వాదమునఁ గెలిచినాఁడనియు, బౌద్ధులక్రూర
మారణకర్మకుఁ దిక్కన యొడంబడినాఁడనియుఁ జెప్పుట కవికల్పితము
లని స్పష్టముగఁ జెప్పఁదగును. భావిపరిశోధనములవలనఁగాని, మన కీవిష
యము చక్కఁగా బోధపడఁజాలదు. మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నంత
వఱకు స్వతంత్రుఁడై స్వల్పరాజ్యముతోనే తృప్తిఁగాంచి కాకతీయసైన్యా
ధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచుండె నని నాయభి
ప్రాయము.

కాటమరాజ మనునుమసిద్ధిరాజుల యుద్ధము.
ఖడ్గతిక్కన పౌరుషపరాక్రమములు.

పసులమేపు బీళ్లనిమిత్తమై కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును
వివాదము పొసఁగి మహాయుద్ధము జరిగినటులఁ గాటమరాజుకథవలనఁ
దెలియుచున్నది. ఈయుద్ధకథనము ద్విపదలో రామరావణయుద్ధముగ వర్ణింపఁ
బడినది. మనుమసిద్ధి రావణుఁడుగఁ బోల్పఁబడియెను. కాటమరాజుతండ్రి
పెద్దిరాజు. పెద్దిరాజుతండ్రి వల్లురాజు. ఇతఁ డాత్రేయగోత్రోద్భవు లయిన
యాదవులసంతతిలోనివాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇతఁడు కనిగిరిసీమలోని
ఆలవలపాడున కధిపతిగ నుండెను. కాటమరాజు కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డ
పాడున కధిపతిగ నుండెను. దేశమున ననావృష్టి సంభవింప యాదవు లనం

బడు గొల్లవాండ్రెల్లను తమతమ పసులమందలను దోలుకొని దక్షిణమునకు వచ్చి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పసులబీళ్లను గొన్నిటిని పుల్లరికిం గైకొని పసులను మేపుకొని పుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయిరి. అందుపై సిద్ధిరాజునకుం గోపమువచ్చి అన్నంభట్టను బ్రాహ్మణుని రాయబారిగాం గాటమరాజుకడకుం బంపించెను. కాటమరాజు పుల్లరిచెల్లింపక తగవు పెట్టెను. అంతట మనుమసిద్ధిరాజు కాటమరాజును శిక్షించుటకై బహుసైన్యములంగూర్చుకొని దండెత్తి వచ్చెను. కాటమరాజుకూడ బంధుజనులను మిత్త్రులను గూర్చుకొని యుద్ధసన్నద్ధుం డయ్యెను.

అప్పుడు తిరునామాలతిప్పరాజు, శ్రీకంఠరాజు, పెదవేంగిచొక్కరాజు, పెదవరదరాజు, అర్లకొండ అచ్చిరాజు, ఆదివన్నె మాదిరాజు, గయికొండ గంగరాజు, ఉర్లకొండ సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉమ్మయ్య, చెన్నపట్టణము చంద్రశేఖరుండు, దేవముని వెంగళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాళహస్తి పాపతిమ్మరాజు, వెలకంచి వెంగళపతి రాజు, ప్రభగిరిపట్టణము పద్మశేఖరుండు మొదలగు యోధులు మనుమసిద్ధికిం దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈయోధుల కందఱకు నాయకుండై ఖడ్గతిక్కన సిద్ధిరాజుసేనల నడిపించుకొని వచ్చెను.

పల్నాటిప్రభు వయిన పద్మనాయండును, పల్లికొండప్రభు వయిన చల్లపిన్నమనాయండు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్రావులరాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నాచకూళ్లనాయండు, నేతిముద్దయ్యనాయండు, పాచయ్యనాయండు, ముమ్మయ్యనాయండు, పుత్తమరాజు, మొదలగుయాదవవీరులును, కాటమరాజునకుం దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసైన్యముల కంతకుం బిన్నమనాయనిమంత్రియు నారాధ్యబ్రాహ్మణుండు నగు బ్రహ్మరుద్రయ్య నాయకుండై నడిపించెనంట. ఉభయసైన్యములును పాలేటియొడ్డున నున్న పంచలింగాలకొండకడ నెదుర్కొన్నవి.

సిద్ధిరాజు సేనాపతి యగుఖడ్గతిక్కన, తిక్కరాజుమంత్రియును తిక్కనసోమయాజి పెద్దతండ్రియు నగు సిద్ధనామాత్యుని నేడ్వురుకొడుకులలోను బెద్దవాం డని యిదివఱకే దెలిపియుంటిని. ఇతం డప్రతిమాన మైన ప్రతిభ కల

వాఁడు. దశకుమారచరిత్రమునందు కేతనకవి యీతని నీక్రిందివిధమున నభి
వర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. వేఁడిన నర్థార్థి వృథపుచ్చ నేరని
దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ,
చెదిరినజము లైన బ్రదికిపోవఁగనీని
శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడు గాఁగ,
శరణుచొచ్చిన శత్రువరు లైనరక్షించు
కరుణయె తనకు సంగాతి గాఁగఁ,
బలికినఁ బాండవప్రభు లైన మెచ్చని
సత్యంబు తనకు రక్షకుఁడు గాఁగఁ,
గీ. జగతి నుతికెక్కె రాయవేశ్యాభుజంగ
రాజ్యరత్నాకరస్ఫూర్తి రాజమూర్తి
గంధవారణబిరుద విఖ్యాతకీర్తి
దినపతేజుండు సిద్ధయ తిక్కశౌరి."

మరియుఁ దిక్కనసేనానిగృహం బీవిధంబుగా నుండు నని మిక్కిలి మనో
హారంబుగా వర్ణింపఁ బడినది.

"సీ. వీరనికాయంబు వేదనినాదంబుఁ
బాయక యేప్రొద్దు మ్రోయుచుండు,
భూసురప్రకరంబు సేసలు చల్లంగఁ
బాయ కెన్నియొకుటుంబములు బ్రదుకు,
బ్రాహ్మణావళికి ధారలుపోసినజలంబు
సతతంబు ముంగిట జాలువాఱు,
రిపులకొసఁగినపత్త్రికల పుత్త్రికలను
బాయక కరణముల్ వ్రాయుచుండ్రు,
గీ. మానఘనుఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,
మదనసముఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,

మహితయశుఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,
మంత్రిమణి యైన తిక్కనమంత్రియింట."

ఆహా! ఇమ్మహానుభావుఁడు పరశురామునివలెను, ద్రోణాచార్యునివలెను, కృపాచార్యునివలెను, అశ్వత్థామవలెను, బ్రహ్మతేజము దాల్చుట మాత్రమే గాక, మహాక్షత్రియునుబోని వారలవలెఁ గ్రూరచిత్తుఁడై దుష్కర్మముల కొడిగట్టక మానియై ధర్మయుద్ధంబునఁ బ్రాణంబు లర్పించుటకు నైన సిద్ధపడియెంగాని, అపయశంబు పాలఁబడుటకొల్లఁడయ్యెను గదా! అభినవదండి యైన కేతనకవి పొగడ్తలు పొల్లులు గాక తిక్కనసేనానిపట్టున సత్యంబులై సార్థకంబు లగుచున్నవి. తిక్కనసేనాని, సిద్ధిరాజు సమ్మతి నైకొని తానొక్కఁడనే యాదవులను జయించివత్తు నని తనసైన్యములతో ముందుగాఁ బోయి, శత్రువులను మార్కొనియెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను. తుదకు తిక్కనసైన్యమంతయు హత మయ్యెను. తిక్కన యుద్ధభూమిని నొక్కఁడు మిగిలియుండుటను ప్రతిపక్షయోధుఁడైన పిన్నమనాయఁడు చూచి—

"పోరునిలుపుమోయి భూసురోత్తముఁడ
సరిగాదు మాతోడ సమరంబుఁ జేయ
అగ్రజుల్ మీరు యాదవులము మేము
ఉగ్రము మామీఁద నుంపంగరాదు."

అని పలికెనట. అందుపైని తిక్కన, సైన్యమంతయు హత మగుటకుఁ జింతించి మఱల సైన్యమును గొనివచ్చి తలపడియెదంగాక యని గుఱ్ఱమును ద్రిప్పుకొని పురంబునకు వచ్చెనఁట. పౌరజనంబులు పరాజితుఁడై పాఱివచ్చిన తిక్కనయోధునిఁ గాంచి నవ్వువారును, కేరడము లాడువారును, నై యనేకవిధంబుల మనస్సునకుఁ జింత గలిగించిరి. పౌరజనంబులు మాత్రమే గాక, యింటికిఁ బోయినతోడనే వృద్ధుఁ డైనతండ్రి సహితము "యుద్ధమున నైనం జావక యిటులేల పాఱివచ్చితివి, కడుపుచెఱుపఁబుట్టితి వ"ని నిందించెనఁట! ఈ రణతిక్కన స్నానమునకు వచ్చినపుడు భార్య స్త్రీల కుంచినట్లుగా రహస్యస్థలంబున నీళ్ల

బిందెనుంచి దానికి నులకమంచమును చాటుపెట్టి దానిమీఁదఁ బసుపుముద్ద యుంచెనఁట! దానింజూచి సిగ్గుపడి ఖేదపడుచుండఁగా, భార్య—

“క. పగఱకు వెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగతనంపు నాయకులందుఱ్
ముగురాఁడువార మైతిమి
వగపేటికి జలకమాడవచ్చినచోటన్.”

అని యొకసక్కెము లాడెనఁట!

అన్నములోఁ బోయునప్పుడు పాలు విఱిగిపోఁగా తల్లిసైతము పరిహాసముగా—

“కం. అసదృశముగ నరివీరులఁ
బసమీఱఁగ గెలువలేక పందక్రియ నీ
వసివైచి విఱిగివచ్చినఁ
బసులు న్విఱిగినవి, తిక్క! పాలున్విఱిగెఱ్.”

అని పలికెనఁట! ఇంకఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది? ఇట్టిపలుకు లెల్లను శూలములైనాట మానాభిమాని యైన యమ్మహాయోధుఁడు చేసినపనికిఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై, “ఈసారి మఱలఁబోయి శాత్రవులను మార్కొని జయంబుఁగొందు. అయ్యది సంప్రాప్తంబు గాదేని ప్రాణం బుండుదనుకఁ బోరాడి వీరస్వర్గంబు నైనఁ జూఱఁగొందు. మానాభిమానములు గల శూరుఁ డిట్టి రోఁతబ్రదుకు బ్రదుకఁడు.” అని తలపోసి, యెవ్వ రెన్నివిధముల వారించినను వినక, సిద్ధిరాజు సెడంబఱిచి మఱల సైన్యముం గొనిపోయి శత్రువులను మార్కొని భీమసంగ్రామంబు గావించెను. చరిత్రకారుఁడు యుద్ధభూమిని నాతండు చేయుచున్న యుద్ధక్రమము నిట్లభివర్ణించుచున్నాఁడు.

“చ. పదటున వాజి రాహుతుల మైదుమికించుచుఁ దిక్కుఁ డార్చినన్
బెదరి పరిభ్రమించి కడుఁబిమ్మట వీరులు భీతచిత్తులై
యదె యదె డాలు వాల్మెఱుఁగు లల్లవె యల్లదె యాతఁడంచనన్
గాదుశక యాజిఁ జేసె రిపుకోటులకందఱ కన్నిరూపులై.”

ఇట్లే బ్రాహ్మణుఁ డగు నందూరి కొమ్మనామాత్యుఁడు క్రొత్తచర్లపరి సరభూములందుఁ గటకరాజులోఁ బోరాడి చూపిన యుద్ధనైపుణ్యమును మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమునందు,

"సీ. సెలకట్టెవాటునఁ జెలఁగి రెంటిని మూఁటిఁ
గూడ గుజ్జెంబులు గుదులుగ్రుచ్చు,
బ్రతిమొగం బగునరపతుల కత్తళముఁగఁ
గడిమమై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచుఁ,
బందంపుగొటియల పగిది నేనుంగుల
ధారఁ ద్రుంగ నసిధార దునుముఁ,
జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేతులతీటవో
వడిఁగాండ మేసి మావతుల తలలు,
గీ. తల పుడికివేసి మావంతుతలలు శత్రు
రాజశిరములు ద్రొక్కించు రాఁగెదిరుగ
వాగె నుబ్బెడు తన వాహవంబుచేత
మహితశౌర్యుండు కొమ్మనామాత్యవరుఁడు."

అని మిక్కిలి మనోహరముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. ఆకాలమునం దీ బ్రాహ్మణమంత్రివరులు రాజ్యతంత్రమునందు మాత్రమే గాక యుద్ధతంత్రము నందును బ్రవీణులై యుండి రనుట కిట్టిదృష్టాంతము లెన్నియైన నాంధ్రసార స్వతమునం గనుంగొనఁ గలము.

ఇట్లు ప్రచండ విక్రమార్కుఁడై ఘోరసంగ్రామంబున శత్రుసేనను మార్కొని పీనుంగుపెంటలు గావించుచు రణకేళి సల్పుచుండ, యాదవ వీరులును వెనుదీయక మహోదగ్రులై తిక్కనసైన్యముపైఁ బడి కత్తులఁ గఠారుల నీఁటెలం బొడిచి చక్కాడుచుఁ బెద్దకాలంబు పోరాడ నుభయసైన్యంబులం బెక్కండ్రు వీరభటులు నేలంగూలిరి. అంతటఁ బిన్నమనాయఁడు ఖడ్గతిక్క నను సమీపించి "ఓ విప్రోత్తమా! యుద్ధము చేయుట బ్రాహ్మణునకుఁ బాడిగాదు. నిన్నుం జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్యా దోషంబు వాటిల్లు నని సా

మనంబు తల్లడిల్లుచున్నది. తొలంగుట నీకును మాకును గూడ శ్రేయస్కరం బని యూహింతు" నని గొంతెత్తి గంభీరవాక్యంబులు పలుకఁ దిక్కనయు "ఓ నాయఁడా! రణశూరుఁడవై యుద్ధముసేయఁజాలక పందక్రియ ధర్మపన్నంబు లేల చదివెదవు? వానిం గొన్ని నే నెఱుంగుదునుగాని, వీరుఁడ వాదువేని కదలక నిలుచుండి యుద్ధంబుచేసి చేతనయ్యె నేని నా ప్రాణంబులు గొని విజయపతాక మెత్తుము. కాదేని శరణుచొచ్చి మాపుల్లరి మాకుఁ బెట్టుము," అని హెచ్చరింపఁ బిన్నమనాయఁడు బ్రహ్మహత్యాదోషమునకు వెఱచి యేమి చేయుటకును జేతులును గాళ్లు నాడక నిశ్చేష్టితుఁడై చూచుచుండ, వాని మంత్రి బ్రహ్మరుద్రయ యచటికి నేతెంచి "తిక్కన నేఁదలంపడి పోకార్చెద నీవటుండు" మని తన ప్రతివీరునిపై హయంబును బఱపి యుద్ధము చేయఁగా నిరువురగుఱ్ఱంబులు నీటిపోటుల నేలంగూల, నిరువురును గత్తులుదూసి "హర హరా" యని యభిమన్యు లక్ష్మణకుమారులవలె ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ గలియంబడి యుభయసైన్యంబులవారును నివ్వెఱపడి చూచుచుండఁ బెద్దయుం బ్రొద్దు పోరాడి తుదకు నేలకొఱగిరి. ఆపాటుంగని తిక్కన సైనికులలో హతశేషు లయిన వార లీక్రిందివిధముగాఁ జెప్పుకొని యాక్రందించి రని యొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. ధైర్యంబు నీమేనఁ దగిలియుండుటఁ జేసి
చలియించి మందరాచలము తిరిగె,
గాంభీర్యమెల్ల నీకడన యుండుటఁజేసి
కాకుత్స్థుచే వార్ధి కట్టువడియె,
జయలక్ష్మి నీ యురఃస్థలిని యుండుటఁజేసి
హరిపోయి బలి దానమడుగుకొనియె,
నాకారమెల్ల నీయందె యుండుటఁజేసి
మరుఁడు చిచ్చునఁబడి మడిసిచనియె,
గీ. దిక్కదండనాథ దేవేంద్రపురికి నీ
వరుగ వెఱఁగి నగము తిరుగుటుడుగు

సద్ధికట్టువిడుచు నచ్యుతుకొదమాను
మరుఁడు మరలఁ గలుగు మగలరాజ.”

అని తనసైనికులెల్ల హాహాకారంబులు సేయుచుండఁ బ్రాణంబులు దేహంబును విడిచినవిధం బాకవిశర్యుఁడే మరల నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

“సీ. నందిని బుత్తెంచె నిందుశేఖరుఁడునీ
వన్నయేతెమ్ము తారాద్రికడకు,
గరుడుని బుత్తెంచె నరహరిరావయ్య
వడి సిద్ధతిక్క కైవల్యమునకు,
హంసను బుత్తెంచె నజుఁడు నీకడకు ను
భయకులమిత్రి రా బ్రహ్మసభకు,
నైరావతముఁ బంపె నమరేంద్రుఁ డిప్పుడు
దివమున కేతెమ్ము తిక్కయోధ,
గీ. యనుచు వేఱువేఱ నర్థితోఁ బిలుచంగ
వారువీరు గూడ వచ్చివచ్చి
దివ్యయోగియైన తిక్కనామాత్యుఁడు
సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చిపోయె.”

తరువాత కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున నిరువురునుగూడ వీరస్వర్గమును జూఱఁగొన్నట్లుగాఁ గాటమరాజుచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ యుద్ధము జరిగినది యేసంవత్సరమో సరిగాఁ జెప్పుటకేయాధారమును గానిపింపలేదు. కందుకూరుసీమలోని గుండ్లపాలెములో భ్రమరేశ్వరాలయములో నొకశిలాఫలకపై నీ విషయము సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడియెను గాని, యందుఁ జెప్పఁబడిన కాలము వేఱుగను నాయకులు వేఱుగనున్నారు.[1] అందసందర్భవిషయము లెన్నో గలవు. ప్రతాపరుద్రుని కాలమున ననఁగా శా. శ. ౧౧౭౦ కాళయుక్తి సం. కార్తీక శు ౫ మీ గురువారమున జరిగినటులఁ దెలుపఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన

1. Nellore Inscriptions, Vol. II, Kandukur, 26.

సంవత్సరమునకును తిథివారంబులకును బొసఁగుపాటు గానరాదు. ఇది కాటమ రాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకుఁగాక, వల్లురాజునకు నల్లసిద్ధిరాజునకు జరిగిన యుద్ధముగాఁ జెప్పఁబడియెను. మనుమసిద్ధిరాజునుగూడ నల్లసిద్ధిరాజని పేర్కొనుచుండిరేమో. కాటమరాజుతాత వల్లురాజు. ఈశాసనమును ఎవ్వరో కొండయ్యకొడుకు రామయ్య యను నాతఁడు వ్రాయించినదిగాని, యొకరాజు గాని యతనిమంత్రులుగాని వ్రాయించినది కాదు. అది యెప్పుడు వ్రాయఁబడినదియుఁ దెలియరాదు. వీని నన్నిటిని బరిశీలించిచూడఁగా నది విశ్వాసపాత్రమైనదిగా గనుపట్టదు.

క్రీ. శ. ౧౨౮౦వఱ సంవత్సరాంతముదనుక మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నట్లుగా శాసనములు గానంబడియుండుటచేత నాసంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే కాటమరాజుకథ నిజమైనయెడల మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొంది యుండవలయును. కృష్ణామండలములోనంది గామసీమలోని అనమంచి పల్లెగ్రామమునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయము ముందటి ఱాతిపలకమీఁది శిలాశాసనములు నాలిగిఁటిలో నొకదానియందు శాలివాహనశకము ౧౧౯౨వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౮౦వ సంవత్సరమునందును; మఱియు, కృష్ణామండలములోని నూజివీడుసంస్థానములోఁ జేరిన కొండనాయని వరగ్రామముయొక్క చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయముసమీపమునందలి యొకఱాతిమీఁద చెక్కఁబడిన శాసనములో శాలివాహనశకము ౧౧౭౯వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౫౭వ సంవత్సరమునందును "మనుమరాజు" భూదానములు చేసినటులఁ జెప్పఁబడి యున్నదని స్యూయల్ దొరగారిగ్రంథమునుండి కాఁబోలు నెత్తి యాంధ్రకవులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియున్నది.[1] ఆశాసనములందుఁ బేర్కొనంబడిన మనుమభూపతి నెల్లూరుపాలించిన యీమనుమసిద్ధిరాజు కాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

1. Lists of the Antiquarian Remains In the Presidency of Madras by Robert Sewell, Vol. I. pp. 43, 51.

తిక్కనసోమయాజి.

తిక్కనసోమయాజి మంత్రిభాస్కరుని మనుమఁ డనియు, కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁ డనియు, నిదివఱకుఁ దెలిపియుంటిని. ఆపస్తంబసూత్రుండును, గౌతమగోత్రుండు నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగా నుండెను. గుంటూరివిభుఁ డనఁగా గుంటూరికరణ మని యొక విమర్శగ్రంథమునందు సవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినది. కొమ్మన దండనాథుఁ డని తిక్కనసోమయాజియే విరాటపర్వములోని యీక్రిందిపద్యమునఁ జేర్కొనియున్నాఁడు.

" సీ. మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్ర
మహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యనఘులు కేతన
మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ
మ్మనదండనాథుఁడు మధురకీర్తి
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రప
విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది,
గీ. యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల
నస్మదీయపరిణామంబు లాదరించి
తుష్టిదీపించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యెలమి నిట్లని యానతియిచ్చె నాకు."

తిక్కనసోమయాజి యొక వేళఁ బక్షపాతబుద్ధితోఁ దనతండ్రి సామాన్యుఁడైయుండఁగా దండనాథుఁ డని పేర్కొనియుండవచ్చు నని చెప్పవత్తురేమో? తిక్కనసోమాయాజికిఁ దనకావ్యము నంకితముచేసిన కేతనకవియుఁ గొమ్మనామాత్యుని ధైర్యంబున హిమవంతునితోడను, శౌర్యంబున నర్జునునితోడను బోల్చి, సూర్యవంశకభూపాల సుచిరరాజ్యవనవసంతుఁ డని యీక్రిందిపద్యములో మనోహరముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. స్వారాజ్యపూజ్యుఁడో కౌరవాధీశుండో
నాఁగ భోగమున మానమున నెగడె,
రతినాథుఁడో దినరాజతనూజుఁడో
నాఁగ రూపమున దానమున నెగడె,
ధరణీధరేంద్రుఁడో ధర్మసంజాతుఁడో
యనఁగ స్థైర్యమున సత్యమున నెగడె,
గంగాత్మజన్ముఁడో గాండీవధన్వుఁడో
యనఁగ శౌచమున శౌర్యమున నెగడె,
గీ. సూర్యవంశైకభూపాల సుచిరరాజ్య
వనవసంతుండు బుధలోకవత్సలుండు
గౌతమాన్వయాంభోనిధి శీతకరుఁడు
కులనిధానంబు కొట్టరు కొమ్మశౌరి."

కాఁబట్టి కొమ్మనామాత్యుఁడొక సామాన్యకరణముగా నుండవచ్చు నని చేసిన ప్రశంస యప్రశస్తమైనదనియు, నిరాధారమైనదనియుఁ జెప్పుట కెంత మాత్రము సందియము లేదు. ఇట్టి కొమ్మనామాత్యునకును అన్నమాంబికకును జనియించినవాఁడు మన యీతిక్కనసోమయాజి. ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజు కడ మంత్రియుఁ గవియునై విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు సిద్ధిరాజుకడ మిక్కిలి మన్ననగలవాఁడై యతనితోడ సమానప్రతిపత్తి గలవాఁడై వరుస చేఁ బిలువఁబడుచున్నట్టును నట్టివరుసలో మనుమక్ష్మావల్లభున కీకవి మామ వరుసగలిగియున్నట్టును నిర్వచనోత్తరరామాయణము మొదట తిక్కనకవిని గూర్చి మనుమభూపతి చెప్పినటు లున్న యీక్రింద పద్యమునుబట్టి విస్పష్ట మగుచున్నది.

"క. ఏ నిన్ను మామ యనియెదు
దీనికిఁ దగనిమ్ము భారతీకన్యక నా
కీనర్హుఁడ వగు దనినను
భూనాయకుపలుకు చిత్తమున కింపగుడున్."

ఇట్లు సిద్ధిరాజుచేఁ గోరఁబడి తిక్కన తాను రచించిన నిర్వచనోత్తరరామాయణకావ్యము నాతని కంకితము చేసెను. ఈ నిర్వచనోత్తరరామాయణము ప్రథమంబున రచింపఁబడిన దగుటంజేసి కాఁబోలు నిందుఁ దిక్కనార్యుఁడు తన పాండిత్యాతిశయమును దన కవిత్వనియమమును జెప్పుకొని కుకవినిందయుఁ జేసియున్నాఁడు. ఇట్టిది యాంధ్రీకృతభారతమునఁ గానరాదు. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి యజ్ఞము చేసియుండలేదనియు, వయస్సు మీఱినవాఁడు కాఁడనియు, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్త్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర బుధారాధనవిధేయ తిక్కననామధేయ ప్రణీతంబైన" అను గద్యమునుబట్టియే మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. భారతము రచించునప్పటి కితఁడు యజ్ఞముచేసినటులు భారతములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్త్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర బుధారాధన విరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతం బైన" అను గద్యమునుబట్టియే విస్పష్ట మగుచున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణమున 1258 వ సంవత్సరమువఱకు జరిగినవిషయములను జేర్కొనియుండుటచేతను, అప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు గనుకను, భారతము మనుమసిద్ధిరాజున కంకితముచేయఁబడక హరిహరనాథున కంకితము చేయఁబడియుండుటచేతను భారతము మనుమసిద్ధిరాజు మరణానంతరము కొన్ని సంవత్సరములకు రచియింపఁబడిన దని చెప్పవలసియున్నది. ఈ మంత్రిపుంగవుఁడు మనుమసిద్ధిరాజును పతినిసేనానియుఁ దనకు బెదతండ్రికొడుకు నగు తిక్కనమంత్రియు మరణమునొందినతరువాత విరక్తిభావము జనింప లౌకికాధికార ధూర్వహత్వమునుండి తొలఁగి వైదికమార్గనిష్ఠ మగువర్తనమునం ప్రీతిజనింప నగ్నిష్టోమ మనుక్రతువు నాచరించి సోమయాజియై మహాభారతమును రచించి జగద్విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు లౌకికాధికారధూర్వహుండై యున్నకాలముననే మహాభారతమును రచింపఁబూనుకొనెననుట కేవలమును బొరఁబాటుగాని వేఱొండు కాదు. ఇతఁడుగణపతిదేవుని యాస్థానమునకుంబోయి భారతాఖ్యానమును వినిపించెననుటయు విశ్వాసపాత్ర మైనవిషయము గాదు. ఇమ్మహనీయుఁడు

మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొందిన వెనుక బహుకాలము వఱకు జీవించి యున్నట్టుగఁ గనంబడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుఁడైన మారనకవి 1295 వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1323 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుని సేనాధిపతులలో నొక్కఁడగు నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన కావ్యము సంకితము చేసియుండుటచేత తిక్కనసోమయాజి 1290 వ సంవత్సరము వఱకు జీవించి యుండవచ్చును.

సరసకవితాసామ్రాజ్యవిలసితుఁడైన యిమ్మహాకవివరుండు—

"ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబుగల్గి య
ష్టాదశపర్వనిర్వహణసంభృతమై పెనుపొందియుండు నం
దాదిదొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్."

అని నన్నయభట్టును ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండనియు, విద్యాదయితుండనియు మాత్రమే చెప్పియున్నాఁడుగాని, ప్రథమాంధ్రకవినిగాఁ జెప్పియుండలేదు. అదియునుంగాక, తిక్కన యాదికవీంద్రులను నూతనసత్కవీశ్వరులను నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు స్తుతించుటచేత నన్నయాదులకు బూర్వము నందుఁగూడ నాంధ్రకవీంద్రు లనేకు లున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది.[1]

కవిబ్రహ్మయనియు, కవిలోకచక్రవర్తి యనియు, నాంధ్రకవి ప్రపంచముచే నిరంతరము సంకీర్తనము సేయంబడుచున్న యిమ్మహానుభావుని గుణ

1. నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వము అనేకశతాబ్దములనుండి యాంధ్రసారస్వతము వర్ధిల్లుచున్నటుల ననేక దృష్టాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్దమునుండి యాంధ్రకవిత్వము వర్ధిల్లుచున్నదనుటకు తెలుఁగుశాసనములలోని పద్యరచనయే సాక్ష్యముగ నున్నది. రాజరాజనరేంద్రునకు సమకాలికుఁడగు భోజమహారాజునకు ముద్రామాత్య మనునొకయాంధ్రకావ్యము క్షేమేంద్రకవిచే నంకితము చేయఁబడినటుల దెలియుచున్నది. కవిభల్లటుఁ డనుకవి బేతాళపంచవింశతి యను తెలుఁగుప్రబంధమును చాళుక్యవిక్రమాదిత్యున కంకితముచేసె నని దెలియుచున్నది.

విశేషంబులను గూర్చియు, వీర్యవితరణ మహిమాదులనుగూర్చియు, మహోత్తరకవిత్వసంపత్తినిగూర్చియు, సారవిహీనంపుఁ బలుకులతో రసాభాసముగావించుచు నేనిచట వర్ణించి చదువరులమనంబుల కొకింత శ్రమంబుగలిగింప నిష్టములేక, అభినవదండి నా వినుతిఁగాంచిన కేతనకవివర్యుండు మిగుల రసవత్తరంబుగా రచించి యమ్మహనీయునకే యంకితముగావించిన దశకుమారచరిత్రములోని పద్యములనే చదువరులకుఁ గర్ణరసాయనముగా నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డనునాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు,
చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డనుశబ్దమున కర్థమైనవాఁడు,
దశదిశావిక్రాంతయశుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డని చెప్పుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యాకళాచణుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు,

గీ. మనుమసిద్ధిమహీశ సమస్తరాజ్య
భారధౌరేయుఁ డభిరూపభావభవుఁడు
కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు కూర్మిసుతుఁడు
దీనజనతా నిధానంబు తిక్కశౌరి.

క. అగు ననఁ గొమ్మయ తిక్కఁడు
జగతి నపూర్వార్థశబ్దచారుకవితమై
నెగడిన బాణోచ్ఛిష్టం
జగత్త్రయం బనినపలుకు సఫలం బయ్యెన్.

క. కృతులు రచియింప సుకవుల
కృతు లొప్పఁ గొనంగ నొరునికిం దీఱదు వా
కృతినిధుఁడు వితరణశ్రీ
యుతుఁ డన్నమనుతుఁడు తిక్కఁ డొకనికిఁ దక్కన్.

క. అభినుతుఁడు మనుమభూవిభు
సభఁ దెనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుం డై తా
నుభయకవిమిత్త్రనామము
త్రిభువనముల నెగడ మంత్రి తిక్కఁడు దాల్చెన్.

సీ. సరసకవీంద్రుల సత్ప్రబంధములొప్పఁ
గొనునను టధికకీర్తనకుఁ దెరువు,
లలితనానాకావ్యములుచెప్ప నుభయభా
షలయందు ననుట ప్రశంస త్రోవ,
యర్థిమైఁ బెక్కుళ్ల నగ్రహారంబులు
గా నిచ్చు ననుట పొగడ్తపాలము,
మహితదక్షిణ లైనబహువిధయాగంబు
లొనరించు ననుట వర్ణనము దారి,

గీ. పరుని కొక్కని కిన్నియుఁ బ్రకటవృత్తి
నిజములై పెంపుసొంపారి నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యు తిక్కన కొలది సచివు
లింక నొక్కరుఁ డెన్నంగ నెందుఁగలఁడు?"

ఈ పైపద్యములం బట్టి తిక్కనసోమయాజి విబుధజనవర సంస్తుత్యం బైన పాండిత్యమునను, కవిత్వమునను, చతురరాజనీతికార్యనిర్వహణ ధురంధరత్వమునను, కృతిపతిత్వ సామ్రాజ్యవైభవమునను, వైదికమార్గనిష్ఠాప్రారంభమునను, లోకప్రసిద్ధింగాంచి హరిహరనాథభక్తిభావనిర్మలచిత్తుండై యుత్తమం బైన గృహస్థధర్మంబును నిర్వహించుచుండె ననుటయే యీయన ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటఁగలదు. ఈకవినిగూర్చి పైపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన మాటలు నిక్కంబులు. అందతిశయోక్తి యేమియు లేదని నొక్కి చెప్పఁగలను. తిక్కనకృత మైనమహాభారతకావ్యభాగ మాంధ్రభాషలో నద్వితీయ మైన దనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఇంత చక్కని కావ్యము ప్రపంచములో మఱి యేభాషయందైన నుండునన్న విశ్వాసము

సాటి లేదు. వేయునేల? ప్రపంచమునందలి సమస్తభాషలలోని యుత్తమోత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవిని గూర్చి రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రమునం దిటుల వ్రాసియున్నారు.

“కాని తిక్కనసోమయాజిశైలితో సమానముగా వ్రాయుటమాత్ర మెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుఁగుభాషయం దనేకగ్రంథము లున్నను, తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగాఁగాని, దానిని మించునట్లుగాఁ గాని, కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు నేటివఱ కొక్కరును గనఁబడ లేదు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాకమై మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈతనికవిత్వమునఁ బాదపూరణమునకయి తెచ్చిపెట్టుకొనెడు వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు. పదములకూర్పుమాత్రమే గాక యర్థసందర్భమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును. ఏవిషయము చెప్పినను, యుక్తియుక్తముగాను ప్రౌఢముగాను నుండును; ఎక్కడ నేవిశేషణము లుంచి యేరీతి నేపదములు ప్రయోగించి రసము పుట్టింపవలయునో యీకవికిఁ దెలిసినట్లు మఱియొకరికిఁ దెలియదు; ఈతనికవిత్వము లోకోక్తులతోఁగూడి జాతీయముగా నుండును; ఈ యసనపదలాలిత్యమును, యుక్తిబాహుళ్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాచమత్కృతియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకౌశలమును, అన్యులకు రావు.”

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతమునకుఁ బీఠిక వ్రాసిన బ్రహ్మశ్రీ, శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రులవా రీకవినిగూర్చి యిటుల వ్రాసియున్నారు.

“ఏవిషయమునం జూచినను నిమ్మహాకవికి సమానుఁ డని చెప్పఁదగిన కవి యొక్కఁడు నిప్పటికి వినఁబడఁడు. ఇఁక నధికుఁడు లేఁడని చెప్ప నేల? ఈమహాకవి కవనముంగూర్చి యెంత చెప్పినం జెప్పవలసియేయుండును గాని, యొకప్పటికైనం దనివిదీఱఁ జెప్పినట్లుండదు......ఈమహాకవి గ్రంథముం జూచి నేర్చుకొనవలసిన విషయములు కొన్నియేని గలవు. ఆంధ్రభాషాకవిత్వ మర్మ మాతనికిఁ దెలిసినట్టులు మఱి యేయాంధ్రకవికి నిప్పటికిని తెలియదనియు, నిరాక్షేపముగఁ జెప్పవచ్చును.”

విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమాలా సంపాదకు లగు శ్రీయుత వేంకటలక్ష్మణ రావుపంతులు. ఎమ్. ఏ. గా రిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"తిక్కనకృతభారతము సంస్కృతమహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణ మని మనవా రంద అనుకొనుచున్నారు; కాని, అది గొప్పపొరబాటు. ఇట్లనుకొనుట మనము తిక్కనయెడ నొక యపరాధము సేయుటయే. సంస్కృతాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంతముగఁ జదివిచూచినయెడల నాంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములోనుండి కథమాత్రము గ్రహించి దానికంటె వేయిరెట్లధిక మనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర మహాకావ్య మని చెప్పక తప్పదు. మూలములో లేని యర్థాలంకారములును, రసభావములును, మానవస్వభావవర్ణనలును, తెలుఁగుమహాభారతమునం దెచ్చటఁ జూచినను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుఁబుట్టించెడి యనేకదీర్ఘకథానకములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెలుఁగునందు లేనేలేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలములోని ముఖ్యకథనుమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినటుల తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లుచేయక సంస్కృతములోనున్న 'చ' కుఁ దెనుగున 'ను' పడ్డదా లేదా యని యిప్పటి కొందఱుకవులవలెఁ జూచుకొనుచుఁ దిక్కన తెనిఁగించియుండినచో నతనికావ్యము పృథివిలోని యుత్తమ కావ్యములలో నొక్కటియై యుండదు. కావున తిక్కనకృతమహాభారతము స్వతంత్రకావ్య మనియే చెప్పవలసి యున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహాభారతమునుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని కాని, యది మిక్కిలి తక్కువయోగ్యతకలదనిగాని, చెప్పుట మాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృత మహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయమే. కావ్యముగను, ఇతిహాసముగను, దానియోగ్యత గొప్పదని మే మెఱుంగుదుము. కాని, మూలములోని ప్రతిశబ్దమునకుఁ దూఁచినట్లు తెనుంగున నొక్కొకశబ్దముండినగాని యది మంచి కావ్యము గానేరదని యనేకాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయమైనందున నది యసత్య మని చూపుటయే మాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపు

ముద్దవంటిది ఆంధ్రభారత మాముద్దలోనుండి కావలయునంత బంగారమును దీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవముతోఁ జేయఁబడిన చక్కని సువర్ణకమలము వంటిది. ఉభయభారతములలోని యీభేదముఁజూపిస్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము."

ఇట్లాధునికవిద్వాంసులు మాత్రముగాక యిట్టి యభిప్రాయములు పూర్వకవులుగూడ కలిగియున్నారు. కవిత్రయమువారిలో మూఁడవవాఁడును, ప్రబంధపరమేశ్వరపదప్రఖ్యాతుఁడు నైన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తనరచియించిన హరివంశమునందు నన్నయభట్టును నీకవిచంద్రుం బ్రస్తుతించునప్పు డీక్రింది పద్యములను రచించి నన్నయభట్టారకునికంటెను నీతఁడు మహిమోన్నతుఁ డని సూచించెను.

"ఉ. ఉన్నతగోత్రసంభవము నూర్జితసత్త్వము భద్రజాతి సం
పన్నము సుద్ధతాన్యపరిభావిమదోత్కటము న్నరేంద్ర పూ
జోన్నయమోచితంబు నయి యొప్పెడు నన్నయభట్టకుంజరం
బెన్న నిరంకుశోక్తిగతి నొందును గ్రాలుటఁ బ్రస్తుతించెదన్."

అనుపద్యమున విద్వత్కవికుంజరుం డయిన నన్నయభట్టారకుని వినుతిచేసి,

"మ. తన కావించినసృష్టి తక్కొరులచేతం గాదు నా నేముఖం
బునఁ దాఁ బల్కినపల్కు లాగమములై పొల్పొందు నా వాణి న
త్తనునీతం డొకరుండు నాఁ జను మహాత్త్వవ్యాప్తిం గవిబ్రహ్మ నా
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వ నఖిలోర్వీదేవతాభ్యర్చితున్."

అని తిక్కనసోమయాజిని కవిబ్రహ్మ యని చెప్పియున్నాఁడు.

ఈకవివతంసుఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణమును, మహాభారతమును మాత్రమేగాక, విజయసేన మను మఱియొకయసమాన ప్రౌఢకావ్యమును, కవివాగ్బంధన మనియెడు ఛందస్సును, కృష్ణశతకమును, రచించె నని చెప్పుదురు. విజయసేనము మిక్కిలి ప్రౌఢమైన యముద్రితగ్రంథము గావున శైలిదెలియుటకై దానినుండి కొన్ని పద్యము లిందుఁ బ్రకటించుచున్నాను.

"సీ. ఘనసారకస్తూరికాగంధముల నన్య
గంధబాధంబులు గలిపికలిపి,
కుసుమితవల్లికాలసితవీథులఁ జొచ్చి
గని సరోగృహములఁ మునిఁగిమునిఁగి,
సమధికాహార్యాంగసంగీతములతోన
కన్నెతీఁగలకాట కలిపికలిపి,
కుముదకుట్మలకుటీకోరకంబులుదూఱి
యలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపితెలిపి,
గీ. యనుదినమ్ము నప్పురాంతికమ్మున గట్టు
వాలువోలె విప్రవరుఁడు వోలె
నట్టువోలెఁ దాను వచ్చినచెలివోలె
మలయుచుండు మందమారుతంబు."
"సీ. మదనవశీకారమంత్రదేవత దృష్టి
గోచరమూర్తి గైకొనియె నొక్కొ,
సితకరబింబ నిస్రుతసుధాధారగని
తంబినీరూపంబు దాల్చె నొక్కొ,
విధికామినీశ్రేష్ఠవిజ్ఞానపరసీమ
విధి గండరింపంగ వెలసె నొక్కొ,
శృంగారనవరసశ్రీవిలాసోన్నతి
సుందరాకారంబు నొందె నొక్కొ,
గీ. కాక యొకవధూటి కడుపునఁ బుట్టిన
భామకేల యిట్టి రామణీయ
కంబు గలుగు ననుచుఁ గన్నియపై మహీ
పాలసుతుఁడు దృష్టిపఱపె నర్థి."
ఉ. "పల్లవపుష్పసంపదలఁ బంచి వసంతుఁడు కాపు గాకకై
యొల్లవనంబు సంకటము లేదఁగఁ దా నొడికంబుమీఱ న

ట్లల్లన క్రోలిక్రోలి మలయానిలుఁ డందుఁ బురాణపత్త్రిముల్
డుల్లఁగఁ జేసె సత్క్రియఁ బటుత్వము కాముఁడు విచ్చలింపఁగన్".

కవివాగ్బంధన మనులక్షణగ్రంథము నొకదాని రచియించినటులఁ దిక్కనసోమయాజి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

“క. తనరం గవివాగ్బంధన
మనుఛందం బవనివెలయ హర్షములోఁ ది
క్కనసోమయాజి చెప్పెను
జనులెల్ల నుతింప బుధుల సమ్మతి గాఁగన్.”

తిక్కనసోమయాజి కృష్ణశతక మొకటి చెప్పె నని వేంకటరంగకవి యీపద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు.

మ. “అరయన్ శంతనపుత్త్రిపై విదురుపై నక్రూరుపైఁ గుబ్జపై
నరుపై ద్రౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నందవ్రజశ్రేణిపై
బరఁగం గల్గు భవత్కృపారసము నాపైఁ గొంత రానిమ్ము నీ
చరణాబ్జంబులు నమ్మినాఁడ జగదీశా కృష్ణ భక్తప్రియా.”

ఇట్టి కృష్ణశతక మొకటియుండెనేని యది తిక్కనసోమయాజికృత మైనది గాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

తిక్కనసోమయాజి మతము.

ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి శివభక్తుఁ డని యీక్రింది నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని పద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది.

మ. “అమలోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకశీలుండ న
న్నమకుం గొమ్మనమంత్రికిన్ సుతుఁడఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుఁడన్.”

మఱియును భారతము రచించునప్పటికిఁ బరిపక్వస్థితినిగాంచి అద్వైతముయొక్క నిజతత్త్వమును దెలిసికొని పరతత్త్వమునే గొల్చుచుండె నని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతములోని విరాటపర్వమున మొదటఁ జెప్పఁబడిన దేవతాస్తుతి,

పరతత్త్వస్తుతి రూపమైనటుల నీక్రిందిపద్యము వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

"ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ జెలఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపముఁదాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్త్వముఁగొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్."

ఇతఁడద్వైతియనియు, నేకేశ్వరోపాసకుఁ డనియు, స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. గావున నీపరతత్త్వవేది కృష్ణభక్తుఁడై కృష్ణశతకమును జెప్పినాఁ డనుట యుక్తియుక్తముగ లేదు.

తిక్కనవంశమువారు.

తిక్కనకొమారుఁడైన కొమ్మనవంశమువారు నెల్లూరుమండలములోఁ బెక్కండ్రు గలరఁట. ఇదియే వాస్తవమైనయెడల దిక్కనవంశము తామరతంపరయై వర్ధిల్లుచున్నదిగాని యీవంశములం దిక్కన కేవల నొక్కకవియును బుట్టకుండుటమాత్రము మిక్కిలి వింతగాఁ దోఁపకమానదు. కొట్టరువువంశమువారు పాటూరువా రయినారఁట.

అథర్వణాచార్యుఁడు.

ఇతఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును, వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని, అథర్వణచ్ఛందమును, భారతమును వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకమహాకవి. పైవానిలోఁ ద్రిలింగశబ్దానుశాసనమును వ్రాసినది మఱియొక యథర్వణుఁడనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడనియుఁ, గొందఱు పండితులు తలంచుచున్నారు. అయినను హేమచంద్రునినామ మాగ్రంథమునఁ బేర్కొనంబడియుండుటవలన నది యంతవిశ్వాసపాత్రమైన వాదముగా దలంపరాదు. అయినను, హేమచంద్రులుగూడ నొకరిద్దఱకన్న నెక్కువగ నుండవచ్చును. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము వ్రాసిన యథర్వణుఁడు వేఱయినను గాకపోయినను వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని వ్రాసినవాఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునఁగాని, పదుమూఁడవ శతాబ్దాదినిగాని యున్నట్టు మనము నిశ్చయింపవచ్చును. అథర్వణకారికలలోఁ జెప్పఁబడిన తెలుఁగక్కరము

లనుగూర్చినమార్పులు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునందు జరిగియుండలే దని దక్షిణహిందూస్థాన ప్రాచీనలిపిశాస్త్రమును రచియించిన బర్నెల్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి యీకాలమునకుఁ దరువాతనే యథర్వణాచార్యుఁ డుండెనని మన మూహింపవచ్చును. అథర్వణాచార్యుఁడు కొంచెమించుమించుగాఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమువాఁడై యుండవలయును. ఇతఁడు మహాభారతమును విరాటపర్వము మొదలుకొనియే ప్రారంభించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో లేనిలక్షణములఁ జెక్కొంటిని అథర్వణాచార్యుఁడు వికృతివివేకములోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈకవి రచియించిన తెలుఁగుభారతమిప్పటికిఁ బ్రకటింపఁబడలేదుగాని యందలిపద్యము లనేకములు లక్షణగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడియున్నవి. ఈకవివంశచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతఁడు జైనుఁ డని కొందఱు తలంచుచున్నారు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములనుబట్టి చూడఁగా నితఁడు విరాటోద్యోగభీష్మపర్వములను రచించినట్టును, కవిత్వము సంస్కృతపద బహుళముగానుండి రసవంతమైయుండుననియు రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగారు తమ కవులచరిత్రమునం దెలిపియున్నారు.

గీ. "ధర్మతనయు యుష్మదాజ్ఞానిగళవిని
బద్ధముగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమత్తగజము విడికట్టఁబో నడ్డ
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు న
నాకోధ్వజ మింద్రమకుట మర్జునతురగా
నీకము దివ్యశతాంగము
నా కన్నడికబ్బియున్న నతఁ డేమగునో.

క. ఆకర్ణ దురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో

నాకనదీసుతుఁ డనియు న
నాకోధ్వజ మెఱుఁగవచ్చు నరుఁజూపి తగన్".

(విరాటపర్వము.)

శా. "తృష్ణాతంతునిబద్ధబుద్ధు లగు రాధేయాదులంగూడి శ్రీ
కృష్ణుం గేవలమర్త్యుఁగాఁ దలఁచి మర్దింపంగ నుత్సాహవ
ర్ధిష్ణుం డయ్యె సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
యుష్ణీషంబునఁ గట్టవచ్చునె మదవ్యాఘోగ్రశుండాలముల్".

(ఉద్యోగపర్వము.)

క. పదిదినము లయిదుప్రొద్దులు
పదపడి రెణ్ణాళ్లు నొక్క పగలున్ రేయున్
గదనంబుఁ జేసి మడిసిరి
నదిసుత గురు కర్ణ శల్య నాగపురీశుల్".

(భీష్మపర్వము.)

కేతనమహాకవి.

కేతనకవి తిక్కనసోమయాజి కాలమునందుండి యాతనికిఁ దన దశకుమారచరిత్రము సంకితముచేసి మెప్పుగాంచినవాఁడు. ఈతఁడు దండివిరచితమైన దశకుమారచరిత్రమును దెనిఁగించుటచేతఁ బండితు లితని నభినవదండి యని పొగడిన ట్లీక్రింది యాంధ్రభాషాభూషణములోని పద్యములోఁ గవియే చెప్పుకొనుచున్నాఁడు.

"క. వివిధకళానిపుణుఁడు నభి
నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేతన్
భువిఁ బేరుగాన్నవాఁడను
గవిజనమిత్త్రుఁడను మూలఘటికాన్వయుఁడన్."

ఈ కవి యింటిపేరు మూలఘటికవా రని పైపద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు శివభక్తుఁడు, కవిత్వముచెప్పి తిక్కనసోమయాజిని మెప్పించుట

సాధ్యము గా దని సూచించుచు నాతనిచేత మెప్పు గాంచినప్రోడ నని ఘనతగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

"గీ. కవిత చెప్పి యుభయకవిమిత్త్రు మెప్పింప
నరిది బ్రహ్మ కైన; నతఁడు మెచ్చఁ
బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన
ప్రోడ నన్ను వేఱె పొగడ నేల?"

ఇతఁడు వేఁగివిషయములోని వెల్టిరాల యనునగ్రహారమున కధిపతి, మారయకును సంకమాంబకును జనించిన ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, ప్రోలనార్యుని తమ్ముఁడు. బండారు కేతదండాధీశుని మఱఁది, సంస్కృతాది భాషాకావ్యకర్తృత్వమున నుతిగన్నవాఁడు. అట్టి విఖ్యాతయశుఁ డైనకేతనార్యుని రావించి యత్యాదరంబున నాసనార్ఘ్యపాద్యతాంబూలాంబరాభరణదానాద్యుపచారంబులఁ బరితుష్టహృదయుం జేసి 'నీవు సంస్కృతాద్యనేకభాషాకావ్యరచనావిశారదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్క కావ్యంబు రచియించి నన్నుఁ గృతిపతిం జేయవలయు' నని తిక్కనసోమయాజి ప్రార్థింపఁగా, నతఁడు దశకుమారచరిత్రమును దెలిఁగించి యాతని కంకితము చేసినట్లుగా నవతారికయందు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు దశకుమారచరిత్రమును మాత్రమే గాక కాదంబరిని, విజ్ఞానేశ్వరీయ మను యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రమును, దెనిఁగించెను. ఆంధ్రభాషాభూషణమను శబ్దశాస్త్రమును రచియించెను. ఇతఁడు తన యాంధ్రభాషాభూషణము రచించుటకు ముందుఁ దెనుఁగున వ్యాకరణ మెద్దియు రచియింపఁబడియుండ లే దని,

"క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రేఁ జెప్పెద వి
ద్వన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాది కవిజనంబుల కరుణన్."

అని చెప్పియున్నంతమాత్రమున నదివఱకుఁ దెలుఁగులో వ్యాకరణము మొదలగునవి లే వని యెంతమాత్రమును దలఁప రాదు. నన్నయభట్టారకుని

బహుళశతాబ్దములకు ముందే యాంధ్రకవితాకన్య జనించి వర్ధిల్లుచుండఁగా వ్యాకరణాదిగ్రంథములు లేవని యెట్లు విశ్వసింపవచ్చును? ఆంధ్రభాషాచరిత్ర మను ప్రత్యేక గ్రంథమున నీ విషయమునుగూర్చి సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁ దలంచి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చటఁ జర్చింప మానుకొనుచున్నాను. ఈ తని కవిత్వము తాను జెప్పుకొన్నట్లుగాఁ దిక్కనసోమయాజి మెచ్చునంత రస వంతముగానే యున్నది. దశకుమారచరిత్రమునుండి యెం దనేక పద్యము లుదాహరింపఁబడి యున్నవి గావున శైలి దెలుపుటకై తెనుఁగుకాదంబరినుండి యొకపద్యము మాత్ర ముదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. కడువేడి పెల్లెండ పుడమి పేల్చినఁ బొద్దు
లాకాశగతియ మే లనితలంప,
వాత్యాభిహతి లగ్గ వాడి వియచ్చరు
లవనిపైఁ జనుట మే లని తలంప,
వడవడగా నీళు లుడికిన జలచరుల్
వనచరవృత్తిమే లని తలంప,
వనములఁ గార్చిచ్చు దవరిన వనచరు
లంబుసంచరణ మే లని తలంప,
గీ. వాడియెండగాసె వడిగొనె సురగాడ్పు
లెసఁగె వడయగాలి సెగసివీచె
దావదహన మడరె జీవుల కధికసం
తాపకారి యగు నిదాఘవేళ."

బయ్యనామాత్య కవి.

మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమున భోజరాజీయము, రసాభర ణము మొదలగుగ్రంథరాజములను రచించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన యనంతా మాత్యుని ముత్తాత యగు బయ్యనామాత్యుఁడు కవిత్వము చెప్పి తిక్కనసో మయాజిచే 'భవ్యభారతి' యని పొగడ్తఁ గాంచినటుల ననంతామాత్యుఁడు తన భోజరాజీయములోనిదైన—

"చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్త నా వినుతి చేకొని పంచమవేద మైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యూ
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి 'భవ్యభా
రతి' యనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుఁడే."

అను పద్యములోఁ దెలిపి యున్నాఁడు. ఈ బయ్యనామాత్యకవి రచించిన గ్రంథము లేవో దెలియరాకున్నది. ఇట్లే యనేకమహాకవులగ్రంథము లంతరించియున్నవి. ఆంధ్రదేశభాషాభిమాను లెల్లరును ప్రాచీనాంధ్రసారస్వతమునకై పరిశోధనలఁ గావించినఁ దప్పక యనేక గ్రంథము లిప్పటికిని బయల్పడక మానవు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

మనుమసిద్ధిరాజు మరణసంవత్సరము తెలియఁబడనందున నెప్పటివఱకు నతఁడు పరిపాలనము చేసియుండెనో చెప్పఁజాలను. అయినను సిద్ధిరాజు మరణానంతరము విక్రమసింహపురమునకు దక్షిణభాగమునం దున్న దేశ మంతయు కాకతీయసేనాధిపతుల వశమయ్యె నని చెప్పవచ్చును. తెలుఁగుచోడులకును కాకతీయ సేనాధిపతులకు నప్పుడప్పుడు పోరాటములు జరుగుచుండుట స్పష్టమైనవిషయము. కాకతీయసైన్యాధ్యక్షులలోఁ బ్రముఖులయిన గంగయసాహిణి, త్రిపురారిదేవుఁడు, మొదలగువారు మిక్కిలి బలవంతులును, బరాక్రమవంతులు నైనందునఁ దెలుఁగుచోడులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనిరి. శా. శ. ౧౧౯౭వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౭౫వ సంవత్సరప్రాంతమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నాగదేవమహారాజు విక్రమసింహపురమునఁ బరిపాలనము చేయుచున్నటుల నాత్మకూరుసీమలోని కామిరెడ్డిపాడులో వెలసియున్న దుర్గాపరమేశ్వరి కైంకర్యమునకై అనయూరుప్రభువు లగు ఇతమరెడ్డి మారతోయ లనువారు చేసినదానశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈశాసనమునం బేర్కొనంబడిన మాండలికుఁ డైన నాగదేవరాజు కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులయొక్క రాజకీయాధికారియు, సేనాపతియు నైనటుల మఱికొన్ని శాసనములంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు

కొమార్తె యగు ఇమ్మడిశ్రీయాదేవి యని యచ్చటిదే మఱియొక శాసనమునుబట్టి దెలియుచున్నది. ఈశాసనములంబట్టి తెలుఁగుచోడరాజులకును తెలుఁగు నాగరాజులకును సంబంధబాంధవములు గలవని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్శిసీమలోఁ జేరిన దర్శిపట్టణములోని యొక దేవాలయములో నాగవంశోద్భవుఁ డైన ఆసనదేవమహారాజుయొక్క శాసనములో నాతని వంశవృత్తము దెలుపఁబడినది. ఆశాసనము క్రీ. శ. ౧౩౭౪-౭౫దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఆశాసనములోని వంశవృత్తమున ఆసనదేవరాజు తాతయగు వేములమలిదేవరాజునకుఁ దాత నాగరాజని యొక నాగరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. పైనుదాహరింపఁబడిన నాగదేవరాజితఁడే యైయుండునని నిర్ధారించుటకుఁ బ్రస్తుతమున నొక్కయాధారమైన గానరాదు. దర్శి నాగరాజులు హరితగోత్రుల మని చెప్పుకొనియున్నారుగావున, వీరికిని పైగూడూరుశాసనములలోని యాత్రేయగోత్రజు లయిన నాగరాజులకు నేవిధమయిన సంబంధము లేదని యూహింప వలసినది. నాగరాజులనుగూర్చి మఱియొక ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగా వివరింపఁబడును గావున, నిచ్చట వ్రాయుట విరమించుచున్నాఁడను.

ఇమ్మడి తిక్కరాజు.

మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ బిమ్మట సిద్ధిరాజుకొడుకగు రెండవతిక్కరాజు గద్దెయెక్కినటులఁ గానిపించుచున్నది. ఈ యిమ్మడితిక్కరాజు శా. శ. ౧౨౦౦ (క్రీ. శ. ౧౨౭౮) సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డైనటుల గూడూరు సీమలోని కృష్ణాపట్టణములోని శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన రెండవయేఁటనే అనఁగా శాలివాహన శకము ౧౨౦౧ వ సంవత్సరమున మీనమాసమున శుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు గండగోపాలపట్టణ మనియెడి కొల్లిత్తురై పట్టణమున నివసించునట్టి వర్తకులు తిరుకాళవనమునందు సమావేశులై తాము చేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకారమా రేవుపట్టణములో నెగుమతిచేయఁబడునట్టియు, దిగుమతి చేయఁబడునట్టియు, బస్తాలయొక్క మదింపు విలువనుబట్టి నూటికి నాలుగువంతున కొల్లిత్తురై గ్రామము